De Kroezenhoek

i-j zölt der maor wonen!

Colofon

Dit boek is een uitgave van Stichting De Kroezenhoek. De inhoud is zo zorgvuldig mogelijk samengesteld met bronvermeldingen waar dat bekend was. Mondelinge verhalen zijn opgetekend en alles is weergegeven zoals men het zelf beleeft en daarmee is het geen wetenschappelijk verantwoorde weergave.
Dit boek is vooral gemaakt in het kader van het 'buurt maken' en het ondersteunen van de leefbaarheid in de Kroezenhoek.
Het maken van het boek is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van Rabobank Graafschap Zuid.
Het maken van dit boek vormde ook een onderdeel van de wedstrijd Kern met Pit van de Koninklijke Nederlandsche Heidemaatschappij.

Het artikel, "Het gebied de Kroezenhoek" geschreven door Harry Massop, is een samenvatting. Het gehele artikel inclusief boorbeschrijving en literatuurlijst, is te vinden op de website van de Kroezenhoek: **www.kroezenhoek.nl**

Redactie
Maria Bolwerk
Jan Kroezen
Harry Massop
Anton Neijland
Maria van Toor
Peter Tangelder
Maurits Steverink
Gunter Venhorst

Drukker
St.Ives Uden b.v.
www.stives.nl

Foto´s
Foto´s zijn met name gemaakt door Jan Gal
en een deel door Hidde Fischer.
Jan Gal heeft de oude foto´s uit de diverse familiearchieven bewerkt en foto´s beschikbaar gesteld uit eigen archief.

Vormgever
Addie Thuis
athuis@planet.nl

VOORWOORD

De Kroezenhoek, i-j zölt der maor wonen!

Ut was ergens in 2000 in de winkel bi-j Hidde Fischer in Zillewold. Hidde had zien buurt op de foto gezet en het idee ontstond inens um ok een fotoboek van de Kroezenhoek te maken. Het is now 2006. Terugkiekend ku-j zeggen dat ut verzinnen, daj een boek wilt maken en ut presenteren van ut eindresultaat, mooi wark is. Moar dat stuk tussen "verzinnen" en "presenteren" is toch redelijk teuj wark.

Moar ut is gelukt! Wi-j könt trots zun dat zoiets meugelijk is in disse tied woar iedereen druk, druk druk is met zien eigen. Iedereen het zien steentje bi-jgedragen en ut waren allemoal (ex)Kroezenhoekers. Op elke regel geldt een uutzondering dus op disse ook. De enige niet-Kroezenhoeker was Jan Gal, inmiddels letterlijk onze huusfotograaf. Wat Jan allemoal met de computer kan, hol i-j niet veur meugelijk. Sommige Kroezenhoekers hebt der geluk met gehad dat Jan nog wat kon bi-jwarken.

De redactie van ut boek het een wat wisselende samenstelling gehad. Jan Kroezen is begonnen en het völ snuffelwark gedoan. Töt Meppel an toe. Hi-j is daorbi-j in ut bezit gekommen van un prachtig oorlogsdagboek, uutgeschreven deur mevrouw D. Ham-Lankhof. Annie en Wim van de Kroezen hebben foto's verzameld bi-j de Kroezenhoekers. Teksten en verhaaltjes bunt ook angeleverd deur Harry Massop, Johan Kaemingk en Marie Steverink.
Vervolgens hebt onze vlijtige Maria's (Bolwerk en Van Toor), Anton Neijland, Gunter Venhorst, Peter Tangelder en ondergetekende geschreven, völ gecontroleerd en weer loaten leazen aan de bewoners zelf. Doarnoast was der allerlei regelwark zoas ut promotiewark en de financiën.

In het boek bunt onze wortels vasgelegd, de historie van de bewoners, huuzen en boerderijnamen. Niet de tied verandert, maor wi-j, blik ok uut dit boek. Een mooi overzicht voor ni-je en old Kroezenhoekers.
Deur het maken van ut boek kom i-j ook völ te wetten over de Kroezenhoekers. En low wel weazen, ut is een bijzonder volkje. Een betje eigenwies en eigenzinnig en a-j wat beater kiek barst het van de talenten en doet ze van alles. Blif spannend wat der in de toekomst nog meer kump. De grenzen van de Kroezenhoek bunt nog lang niet bereikt!

Maurits Steverink
Veurzitter Stichting De Kroezenhoek

• *Topografische kaart van de Kroezenhoek Copyright © 2005, dienst voor het kadaster en openbare registers, Apeldoorn.*

Het gebied de Kroezenhoek

De Kroezenhoek wordt meer begrensd door sociale dan door geografische lijnen.
Het is niet uitgesloten dat historische grenzen van de Kroezenhoek anders waren. Voornamelijk door contacten en activiteiten zijn wij tot de huidige begrenzing gekomen.
Het is een buurt met ongeveer 65 gezinnen.
De Kroezenhoek begint bij de Oude Dinxperloseweg buiten de bebouwde kom tot en met het Silvoldse deel van de Dinxperloseweg en van de Bontebrug tot en met de Terborgseweg, net over de grens in Breedenbroek.
Ook de zijwegen behoren er gedeeltelijk bij, zoals de Langedijk, de Lichtenberg, de Kroezendijk en de Kerspas.

Wanneer de straatnamen in de Kroezenhoek ingevoerd zijn is niet bekend. Bijvoorbeeld de Oude Dinxperloseweg bestond nog niet als naam. De huizen aan deze weg hadden een nummer. Zo werd post

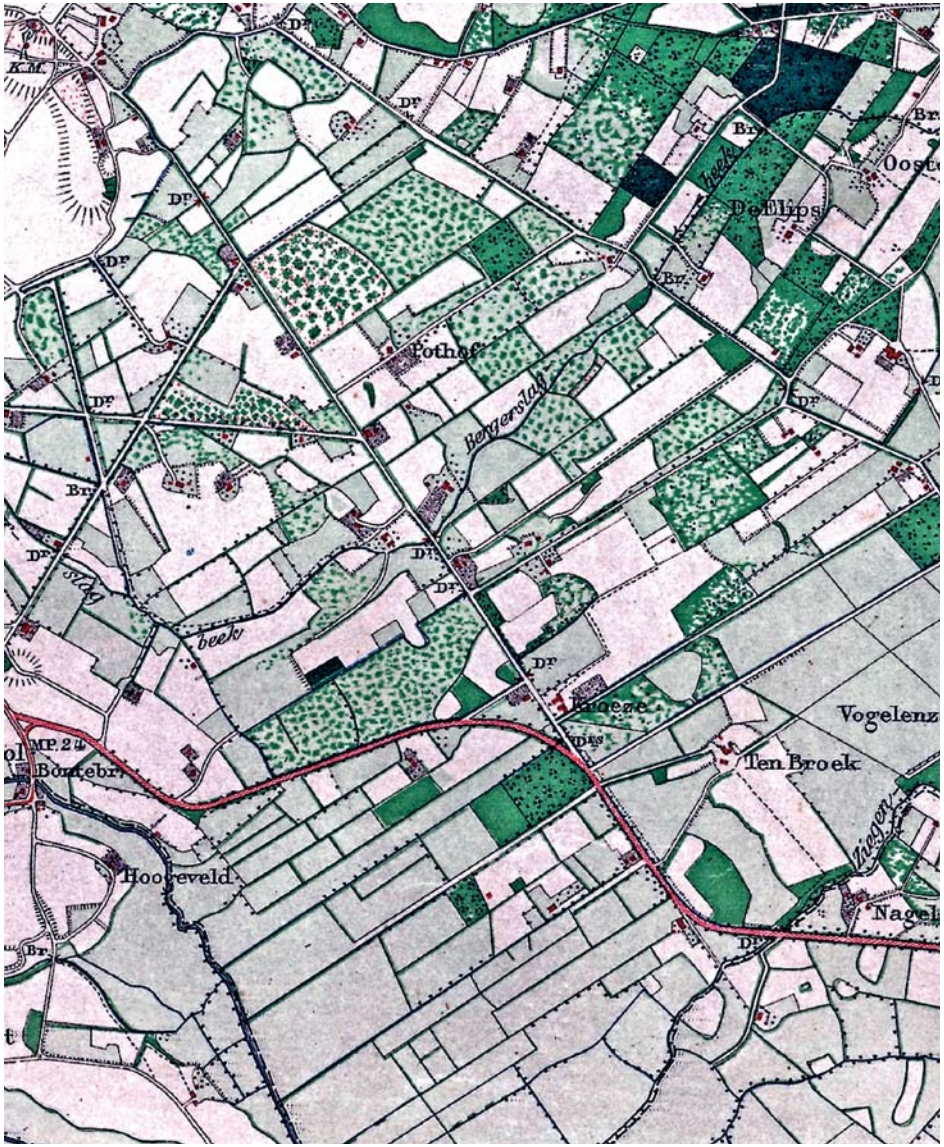

• *De Kroezenhoek in 1888*
Copyright © 2005, dienst voor het kadaster en openbare registers, Apeldoorn.

bij Jansen op Vels aan de Lange Dijk bezorgd met de vermelding "B433a Op Vels". Post voor Steentjes (de huidige tuinder) was geadresseerd aan "B536a Kroezenhoek", voor Nelles was dit "B530 Kroezenhoek" en voor Tangelder (Enzelman) "B529 Kroezenhoek".
De naam Kroezenhoek heeft waarschijnlijk twee los van elkaar staande oorsprongen. De oudste zal zijn dat de grens tussen twee rechtsgebieden in vroegere tijden wel met een zogenaamde Kroezenboom gemarkeerd werd.
Inderdaad kon men in het oostelijk deel van de Kroezenhoek tot voor enkele jaren een reusachtige eik aan treffen. Onder de schaduw van deze reus op de boerderij Kroezenboompje of Boompje woonde het gezin van de schoolmeester Kobes van Sinderen en nadien mevrouw Wildenbeest, de weduwe van de eerste predikant van de Keurhorster kerk.
Nu woont er de familie Schoppers, Kroezendijk 6 te Sinderen.

• *Een luchtfoto van de Kroezenhoek 1997 - 1998*
Copyright © 2005, dienst voor het kadaster en openbare registers, Apeldoorn.

In de tweede plaats zal de opkomst van de twee Kroezengoederen aan de naamgeving van de Kroezenhoek hebben bijgedragen.
In de boeken der verpondingen van 1685 is sprake van het goed Muggenpadt van Evert Croesen, groot 3 margen en van het Sporcks Kruijsenstetien, groot 1 margen.
Waarschijnlijk zijn deze twee boerderijen uitgegroeid tot de tegenwoordige Grote Kroeze en Kleine Kroeze. Het lijkt dat de oude Kroezenboom in combinatie met de twee kroezengoederen de naam Kroezenhoek gemeengoed hebben doen worden.
Daarmee is de misschien nog wel oudere naam van deze streek, namelijk Nöttelen vrijwel geheel verdrongen.
Deze vinden we enkel nog terug in de boerderijnamen Grote Nöttel en Kleine Nöttel bij de Bontebrug en in enkele perceelsnamen in de omgeving van de Kroezenhoek.

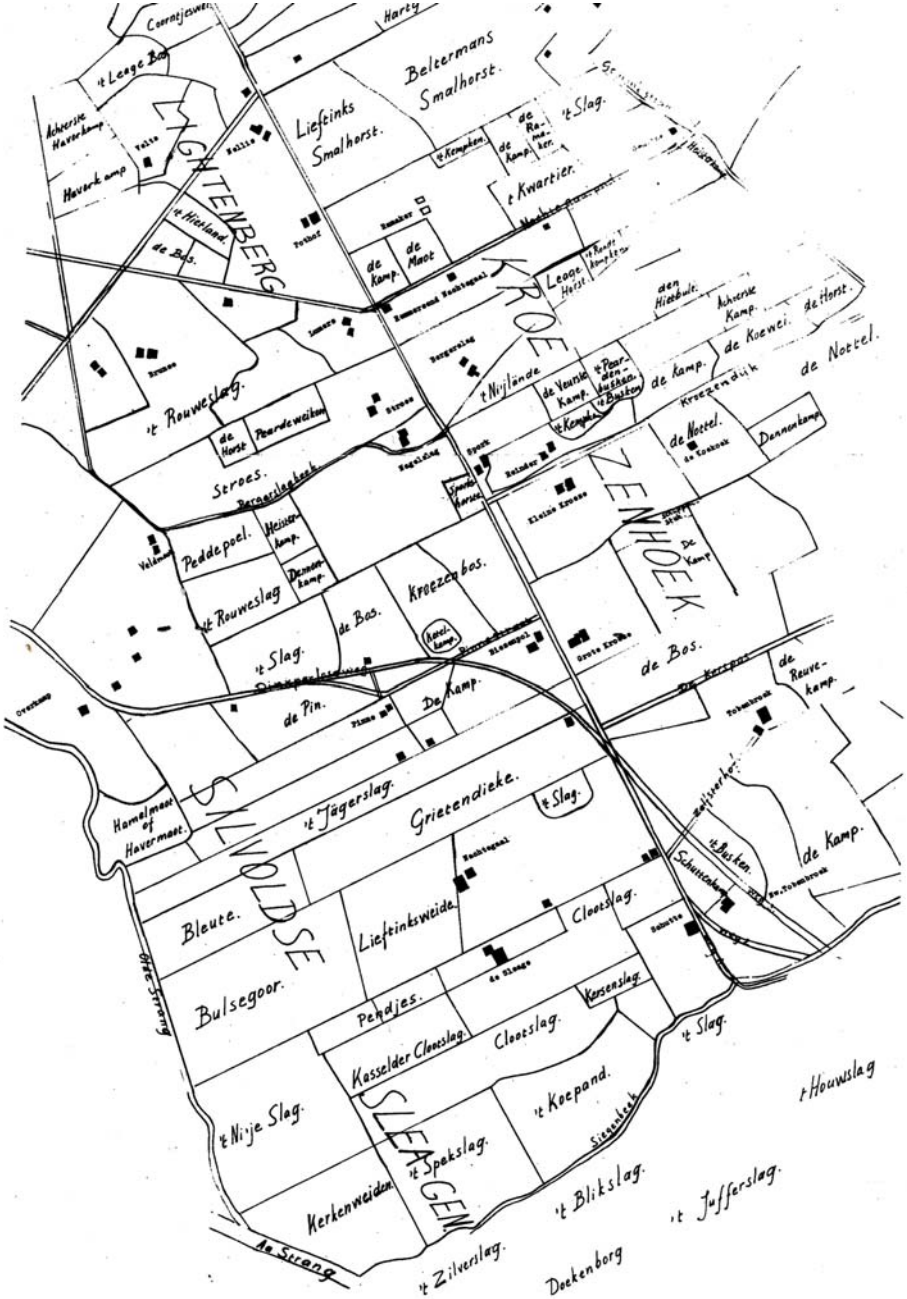

• *Overzicht van de perceelsnamen in de Kroezenhoek*

De Kroezenhoekse bodem

De bodemopbouw

Het landschap in de Kroezenhoek is een cultuurlandschap dat de sporen draagt van een lange geschiedenis. In de loop der tijd hebben de bewoners van de Kroezenhoek het huidige landschap gevormd en naar hun hand gezet.
Bodemgesteldheid, reliëf en het water hebben grote invloed gehad op de mogelijkheden van de toenmalige Kroezenhoeker bij het in cultuur brengen van dit gebied. Gaan we terug in de tijd, bijvoorbeeld aan de hand van oude kaarten, dan kunnen we de veranderingen in het landschap door de jaren heen waarnemen. Vanaf 1830 hebben we een vrij goed beeld hoe het landschap er toen uitzag en wat de veranderingen nadien zijn geweest. Alvorens hierop nader in te gaan is het voor het begrip van het ontstaan van het huidige landschap belangrijk om ook iets te vertellen over een aantal aspecten die soms minder zichtbaar, maar wel mede bepalend zijn voor de gebruiksmogelijkheden van het gebied.

Opbouw van de diepe ondergrond

Hoe de ondergrond is opgebouwd kunnen we van bovenaf niet zien. Ook met de hulp van een schop kunnen we maar een klein stukje van de ondergrond bekijken. Sommige agrariërs hebben wel eens wat dieper gekeken, bijvoorbeeld bij het slaan van een put voor veedrenking of om water te kunnen onttrekken voor beregening. Omdat er in het verleden weinig bekend was over de samenstelling van de bodemlagen en omdat men op zoek was naar delfstoffen, zoals zand, grind, drinkwater, steenkool, zijn op een groot aantal locaties boringen verricht tot grotere diepten. Zo is uit boringen bekend dat in de ondergrond steenkoolhoudende afzettingen voorkomen. Deze komen binnen 1500 m diepte voor en zijn winbaar.
Deze gesteenten zijn meer dan 300 miljoen jaar geleden gevormd (Westfalien). Ook is er in een iets jongere periode, namelijk zo'n 250 miljoen jaar gelegen, zout gevormd (Perm-periode). Naast deze diepe delfstoffen is onderzoek gedaan naar ondiepe delfstoffen. Hiervoor is in 1964 in de Slaege een boring verricht tot 48,5 m diepte.
Uit het materiaal dat via de boring omhoog wordt gehaald kan men afleiden welk materiaal is afgezet, hoe het is afgezet en waarvan het afkomstig is.
Het materiaal varieert van bruin slibhoudend stoffig matig fijn zand, zeer slecht gesorteerd niet bont, humeus, spoor fijn grind en puinresten, kalkvrij vanaf maaiveld, tot donkergroenbruin slibhoudend middelfijn zand, rijk aan groene en bruine glauconiet, humeus en geoxideerd. Vanaf 47 meter diepte komt veel grijze harde zandsteen (concretie-)brokken tot 6 cm, korrels hoekig afgerond voor tot groenigbruin zwak slibhoudend middelfijn glauconietzand, humeus en geoxideerd, met een spoor van zeer fijn kwartsgrind.

De bodem daalt

Voor Nederland geldt dat het gebied daalt. De daling is het grootst in het westen van Nederland (Noordzee) en het kleinst in het oosten (Winterswijk). In Nederland is onder invloed van de zee en rivieren voortdurend materiaal (klei, zand en grond) afgezet. In de Kroezenhoek ligt de bovenkant van deze tertiaire afzettingen op ongeveer 38 meter diepte. In westelijke richting gaande neemt de diepte nog verder toe. In die tijd lag de Kroezenhoek op de bodem van een zee. Er is op de zeebodem vooral fijn slibhoudend zand afgezet. De bodemdaling is gecompenseerd door jongere afzettingen van zand, klei en grind, deze afzettingen zijn het dikst in het westen van Nederland en het dunst in het oosten.

De ijstijden

Ongeveer 2 miljoen jaar geleden is de overgang van tertiaire tijdvak naar het quartaire tijdvak. In dit geologische tijdvak leven we nu. Dit tijdvak wordt weer opgesplitst in twee delen, namelijk Pleistoceen en Holoceen.
Het Pleistoceen is de periode die wordt gekenmerkt door een afwisseling van koude en warmere tijden. De koude tijden noemen we ijstijden of glacialen en de warmere tijden de interglacialen. In deze periode lag de Kroezenhoek binnen het invloedsgebied van de voorlopers van de Rijn. Door deze rivier is een pakket grove zanden afgezet in de ondergrond van de Kroezenhoek. In het Pleistocene tijdvak worden minimaal 6 ijstijden onderscheiden. De laatste 2 zijn het belangrijkst voor de vorming van het landschap in Oost-Nederland. In de voorlaatste ijstijd (die 130 000 jaar geleden eindigde) was Nederland gedeeltelijk bedekt door ijs en gletsjers. Deze gletsjers hebben zich vanuit Scandinavië geleidelijk uitgebreid en na verloop van tijd hebben ze Nederland bereikt. De uiterste zuidelijke verbreiding lag tot de lijn Haarlem-Nijmegen, dus ook de Kroezenhoek lag bedekt onder een ijspakket. Door het landijs werd de bevroren ondergrond gedeeltelijk vooruitgeduwd en opgestuwd tot heuvels, De Veluwe, Montferland en de Lochemse berg zijn op deze wijze gevormd. Ook is door het smeltwater sediment afgezet.

Na het terugtrekken van het landijs krijgen we opnieuw een warmere periode. Spoedig heeft een Rijnarm zijn loop door de Achterhoek hernomen. De rivier snijdt zich over een breed front van de Veluwe tot aan de terraswand Aalten-Neede in, in de voornamelijk door de vroegere rivieren afgezette ondergrond. Er wordt in het gebied van de Kroezenhoek vooral grofzandig grindrijk materiaal afgezet. Dat bestaat deels uit door smeltwater afgezet sediment en deels uit materiaal dat wordt afgezet door de Rijn.

Op deze warmere tijd volgt de laatste ijstijd. Tijdens deze koude periode heeft het landijs ons land niet bereikt, wel heersten in deze omgeving een droog toendraklimaat. Door de droge en koude omstandigheden was de begroeiing schaars en had de wind gemakkelijk vat op het zand, waardoor zandtransport kon plaatsvinden. De wind heeft uiteraard alleen vat op de fijnere zanddeeltjes en heeft deze als een zwak golvende deken over grotere oppervlakten afgezet. Het dekzand ligt als een deken over grote delen van Oost-Gelderland en ook in de gemeente Oude IJsselstreek, al is deze laag hier relatief dun. In deze dekzanden kunnen ook lemige beekafzettingen voorkomen. Doordat in de laatste ijstijd de riviervlakte droogviel, ontstond een situatie waarin over een grote oppervlakte door winderosie gevoelige afzettingen aan de oppervlakte lagen. Dit rivierzand werd door de zuidwestenwinden opgenomen en weer afgezet in het gebied ten noordoosten hiervan.

Na deze koude periode, die 10.000 jaar geleden eindigde volgde een warmere periode het Holoceen. Bij aanvang van deze periode breidde de vegetatie zich weer uit waardoor steeds meer zand werd vastgelegd in een zone direct grenzend aan het dal van de Oude IJssel. Hierdoor ontstond in een strook langs de noordzijde van deze rivier een duingordel. De Paasberg bij Terborg, het centrum van Silvolde en Engbergen liggen op deze opgestoven duinen. In deze periode is door de rivieren en beken bij overstromingen klei afgezet dat plaatselijk ijzerrijk is, onder andere in de Slaege.

Een bijzonderheid is verder dat in het stroomgebied van de Oude-IJssel en de Aa-strang moerasijzererts in de vorm van zeer harde lagen voorkomt, beter bekend als oerbanken of oer. Het moerasijzererts werd in zogenaamde oerkuilen gedolven. Het voorkomen van deze oerbanken heeft geleid tot het ontstaan van een bloeiende ijzerindustrie langs de Oude IJssel. Rond 1900 is een einde gekomen aan de moerasijzerertswinning. Ook in de Kroezenhoek kwam dit zogenaamde oer in de grond voor. Bij het ploegen van de grond kwamen soms brokken oer, met een sponsachtige structuur, naar boven.

Het oude landbouwsysteem

In het zandgebied in de omgeving van de Kroezenhoek kwam al vroeg bewoning voor. Dit bewijst de vondst in 1979 bij

Lubbers in Silvolde van een Neolithische vuistbijl en strijdhamer uit ca 2400 jaar voor Christus. In de vierde eeuw wonen in onze streken de Chamaven, daar stamt de naam Hamaland (naam van de vroegere melkfabriek in Gendringen) vanaf. Na de volksverhuizing wordt hun plaats ingenomen door de Saksen, terwijl vanaf de zevende eeuw de Franken hun invloed in noordelijke richting uitbreiden. De eerste boeren zullen zich hebben gevestigd op plekken die qua vruchtbaarheid en beschikbaarheid van water het meest gunstig lagen. Doordat de bevolking zich voortdurend uitbreidde zal men aanvankelijk hebben gestreefd naar uitbreiding van het bouwlandareaal om in de voedselbehoefte te kunnen voorzien. Naderhand was men echter gedwongen om de productie te intensiveren. Dit werd mogelijk door nieuwe technologische ontwikkelingen, waardoor een betere grondbewerking mogelijk werd en een meer planmatige bemesting van de akkers. Hierbij vormden heidevelden en schapen eeuwenlang de grondslag voor het boerenbedrijf. De heidevelden hadden twee functies, namelijk het leveren van heideplaggen en als voedsel voor de schapen. Plaatselijk werden grasplaggen uit de beekdalen als bosstrooisel gebruikt. Het vee dat men 's zomers in de "natuurlijke" graslanden of in de aangelegde weilanden liet grazen, werd 's winters in de potstal gehouden. Hierbij werd getracht de mest met behulp van plaggen zoveel mogelijk vast te houden. De zo verkregen potstalmest werd vervolgens gebruikt om het bouwland te bemesten.

Omdat er geen andere bemesting beschikbaar was, was het alleen mogelijk om bouwland te hebben, als men mest en dus vee had. Na de vertering van de organische stof bleven de minerale delen uit de plaggen over. Deze delen hebben in de loop der eeuwen gezorgd voor een ophoging van de oude bouwlanden (enkeerdgronden) met soms meer dan 1 meter. De verhouding van het areaal (landoppervlak) oud bouwland of essen en kampen (in de Kroezenhoek wordt meestal kamp gebruikt) tot de overige veelal "woeste" gronden, blijkt niet overal gelijk te zijn. De verschillen hebben te maken met de verhouding tussen minder arme en goede gronden ten opzichte van arme en slechte gronden. Ook de grootte van de veestapel heeft via de mest invloed op het areaal bouwland gehad. Maar de grootte van de veestapel was weer afhankelijk van de mogelijkheid de dieren te kunnen laten grazen en wintervoer te kunnen winnen, dus van de bodemgesteldheid. De omgeving van het dorp Silvolde vormde mede door de wat hogere ligging een geschikte locatie voor akkerland en hier vinden we een groot aaneengesloten complex met bouwlanden. De woeste gronden in de omgeving leverden plaggen, voedsel voor de schapen (heide) en hout (bossen).

Door de verdere toename van de bevolking in en ook na de Middeleeuwen kon men zich niet beperken tot intensiveren van de landbouw binnen het bestaande bouwlandareaal, maar werd men gedwongen om de oppervlakte bouwland uit te breiden. Door gebruik van de potstalmest werd het mogelijk ook op armere gronden akkers aan te leggen. Een voorwaarde was wel, dat de gronden voldoende droog lagen.
Landschappelijk gezien leidde het uitzwerven van de agrariërs naar de armere veelal vochtiger gronden, tot het ontstaan van het door grote delen van dit gebied zo karakteristieke hoevenlandschap met verspreid liggende, veelal kleine essen en kampen. Deze kampen vinden we ook verspreid over de Kroezenhoek. Voorbeelden zijn de kampen bij Töbenbroek en de Kroeze. De vergroting van het bouwlandoppervlak leidde tevens tot uitbreiding van de oppervlakte heide. Dit betekende, dat de oppervlakte bos in de Middeleeuwen geleidelijk afnam. Ook de grotere behoefte aan hakhout, de beweiding door varkens en de strooiselwinning legde een steeds grotere claim op het bosareaal.
De bossen, velden, graslanden en venen waren in gemeenschappelijk beheer bij de bewoners van de oude boerderijen. Dit was de onverdeelde marke (Markt van Wisch).
Enerzijds waren de marken economische organisaties die het gebruiksrecht der markegenoten in de zogenaamde markerechten vastlegden, anderzijds fungeerden zij als rechts-instellingen, met de "markerichter" als functionaris.
Ze bezaten het recht om overtredingen te bestraffen, bijvoorbeeld illegaal kappen van hout of weiden van vee op de markegronden. Het gebied waar de markerechten op lagen, was

omgeven door markewallen, die door de buurtbewoners opgeworpen waren om het gebied tegen ongewenste indringers van buitenaf, zoals houtdieven plaggenmaaiers, en dergelijke te beschermen.
Bij de voornaamste toegangswegen tot de marke was de markewal of landweer een slagboom geplaatst. Aanvankelijk zijn de talloze kleine ontginningen door de boeren zelf opgezet. Hiervoor kwamen vooral de vrij droog gelegen humuspodzolgronden in aanmerking. De boeren vestigden zich aan de rand van het bouwland, terwijl de onontgonnen gebieden als grasland, bos of heideveld werden gebruikt, bleef de behoefte

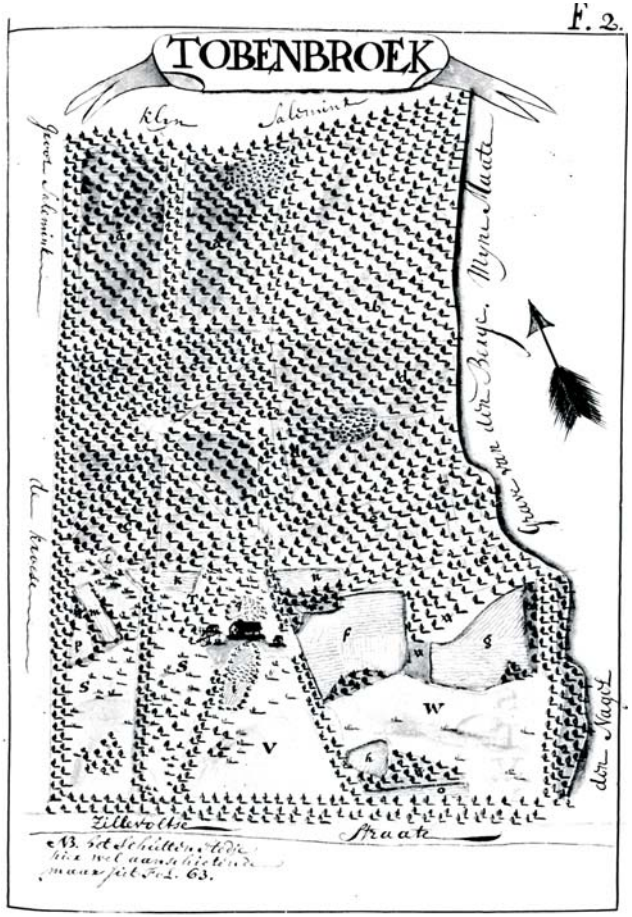

aan heideplaggen en/of bosstrooisel bestaan. Heidevelden en bossen hadden in de vorige eeuw dan ook nog een zeer grote omvang. Door dit ontginningspatroon is een kleinschalig landschap ontstaan, dat typerend is voor grote delen van het zandgebied onder andere in de gemeente Oude IJsselstreek.

Ontwikkelingen naar het huidige landbouwsysteem

De meeste gemeenschappelijke gronden zijn in de loop van de 19e eeuw (Markewet) verdeeld onder de rechthebbenden. Voor de Marke van Wisch heeft deze verdeling in 1853 plaatsgevonden. Aan het eind van de 19e eeuw deed de kunstmest haar intrede, waardoor de afhankelijkheid van de heide als leverancier van plaggen en voedsel voor de schapen afnam, Ook kwamen de minder vruchtbare gronden voor ontginning in aanmerking. De teruggang in de afzet van graan had tot gevolg, dat omstreeks 1880 de behoefte aan bouwland als bestaansmiddel afnam.
De veehouderij werd meer en meer hoofdzaak en de akkerbouw kwam grotendeels ten dienste van de veeteelt staan.
De toen ingetreden verandering in het bodemgebruik heeft zich in deze eeuw steeds meer ontwikkeld in de richting van de veehouderij. De nieuw ontgonnen gronden zijn vrijwel uitsluitend als grasland in gebruik genomen. Na de tweede wereldoorlog is het gemengde bedrijfstype geleidelijk omgebouwd tot een bedrijfstype met intensieve veeteelt. Het uitvoeren van verkavelingen, verbeterde ontwatering van de laaggelegen gronden en de toepassing van beregening op de hogere gronden maakte het gebied steeds meer geschikt voor moderne veehouderij. Was in de Middeleeuwen de potstalmest onmisbaar voor de instandhouding van het gemengde bedrijf, nu is dat de teelt van snijmaïs.
De laaggelegen gronden in het brede stroomdal van de Oude IJssel waren omstreeks 1850 voor een belangrijk deel onontgonnen moerassen. Begin 1900 zijn deze ontgonnen en is de ontwateringstoestand van het stroomdal verbeterd, De gronden worden nu vrijwel uitsluitend als grasland gebruikt.

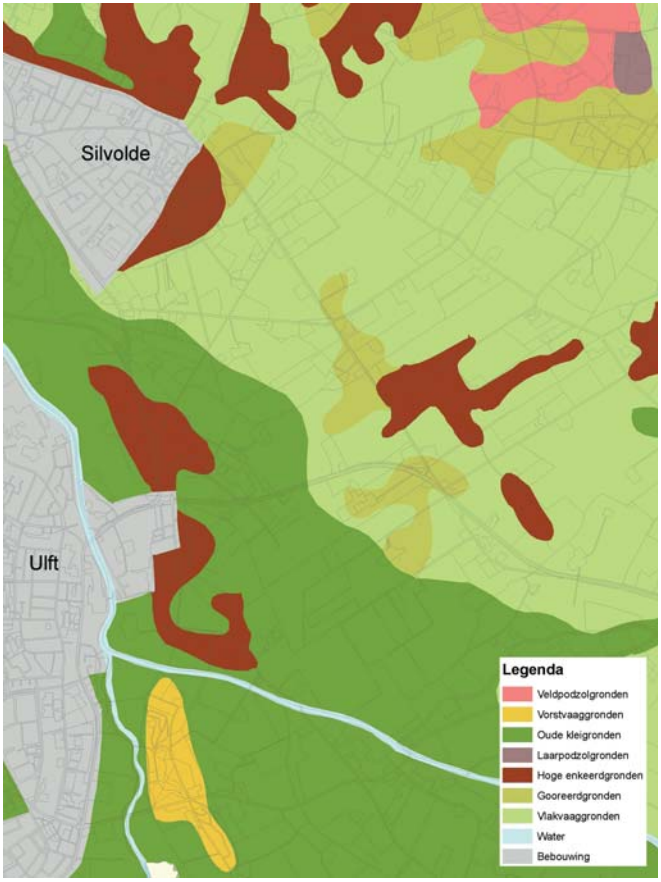

• *Bodemkaart van de Kroezenhoek. Bron Alterra; Bodemkaart van Nederland 1:50.000*

De invloed van de landbouw op de bodem

Voor de invoering van de kunstmest werden de bouwlanden en ook een deel van de graslanden bemest met potstalmest. De mest bestond uit een mengsel van stalmest, huisafval, bosstrooisel, heideplaggen en dikwijls ook vrij veel zand. De eeuwenlange bemesting met dit materiaal heeft geleid tot een geleidelijke ophoging van de bouw- en graslanden, waarbij dikke humushoudende bovengronden ontstonden.
Afhankelijk van de aard en de hoeveelheid van de gebruikte mest en de duur van de ophoging vertoont het dek verschillen in dikte, kleur en organische stofgehalte en textuur.
De oudste bouwlanden die eeuwenlang door bemesting zijn opgehoogd vinden we bij Silvolde en in de nabijheid van oude boerderijen (zie Bodemkaart van de Kroezenhoek). De complexen ter plaatse van de oudere boerderijen Kroeze/Biezenpol en Töbenbroek zijn herkenbaar. Dit betreft bruine enkeerdgronden, waarschijnlijk zijn de plaggen afkomstig van de heidevelden. Deze oude bouwlanden zijn herkenbaar aan een meer dan 50 cm dikke humushoudende bovengrond.

De hoogte van het maaiveld

De hoogte van de bodem verschilt van plaats tot plaats in de Kroezen-hoek. Dat blijkt uit het feit dat bij de vroegere overstromingen wel de Silvoldsche Slaege overstroomde maar niet het gebied aan de overzijde van Dinxperloseweg/Terborgse weg. De hoogte van het maaiveld varieert globaal tussen 14 en 16 m boven NAP (zeeniveau).

Het Grondwater

Bij de beschrijving van de geologische opbouw hebben we kunnen zien dat de bodem tot op grote diepte is opgebouwd uit zand en grind. Beneden een bepaalde diepte onder maaiveld is alle ruimte tussen de zand- en grinddeeltjes geheel gevuld met water, dit niveau wordt het freatisch vlak of ook wel de grondwaterstand genoemd. Hoe diep het grondwatervlak zich onder het maaiveld bevindt kan worden vastgesteld door het graven van een kuil. Vroeger werd hiervan gebruik gemaakt als drinkpoel voor het vee. Deze poelen zijn ook in de Kroezenhoek in gebruik geweest, onder andere tussen Massop en de Nagtegaal. In een erg droge zomer vielen deze drinkpoelen droog en moesten ze dieper worden uitgegraven. Een andere mogelijkheid om de diepte van het grondwater te achterhalen is door het boren van een gat en het vervolgens plaatsen van een peilfilter.
Van de neerslag weten we dat deze behoorlijk grillig kan zijn met natte en droge maanden. De verdamping is in de winter

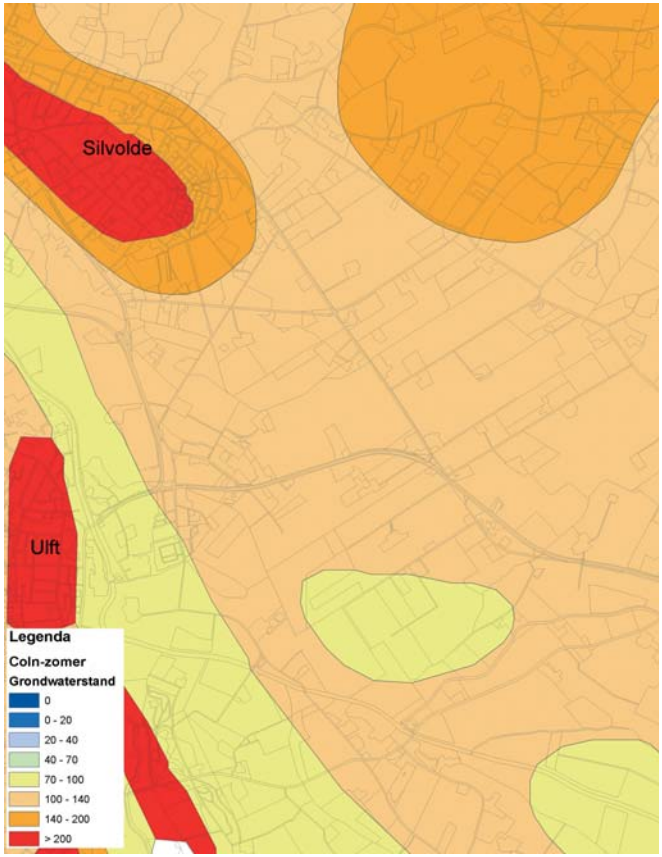

• *Zomergrondwaterstand volgens COLN-onderzoek in de jaren vijftig (Bron COLN)*

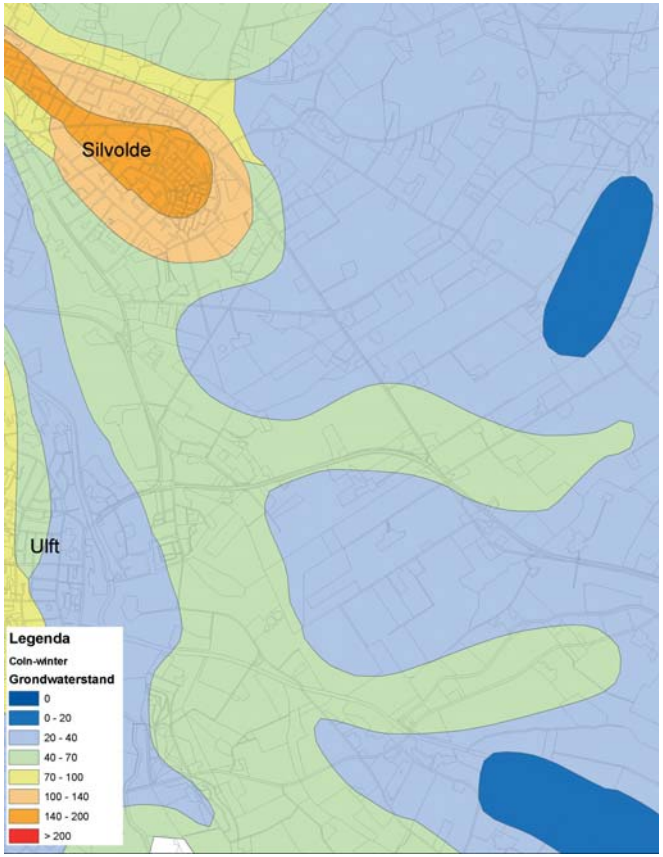

• *Wintergrondwaterstand volgens COLN-onderzoek in de jaren vijftig (Bron COLN)*

laag en in de zomer hoog. In de zomer is de verdamping gemiddeld groter dan de neerslag. Er is dan een neerslagtekort. Omdat de planten water aan de bodem onttrekken daalt de grondwaterstand. In de winter geldt het omgekeerde, dan is er een teveel aan neerslag, hierdoor stijgt de grondwaterstand. Het teveel aan gevallen neerslag wordt afgevoerd naar het oppervlaktewater.

De beschikbaarheid en de diepte van grondwater is voor de landbouw van groot belang. Daarom is de diepte van het grondwater gemeten en in kaarten vastgelegd. Al in de vijftigerjaren is door Commissie Onderzoek Landbouwwaterhuishouding Nederland (COLN) de gemiddelde zomer- en wintergrondwaterstand geïnventariseerd. In bovenstaande kaarten zijn deze weergegeven voor de Kroezenhoek.

In de winter lag de grondwaterstand over grote oppervlakten op ca 20-40 cm-maaiveld, terwijl in de zomer de grondwaterstand wegzakte tot 100-140 cm-maaiveld. Deze niveaus kunnen we vergelijken met de fluctuatie (het top en het dal) van de grondwaterstand.

In de periode 1978-1981 is de bodem in kaart gebracht. Daarbij werd naast het in kaart brengen van de bodem, eveneens de grondwaterstand in kaart gebracht.

• *Schaatsen in de Kroezenhoek*

Grote delen van de Slaege hebben volgens de bodemkaart een gemiddelde hoogste grondwaterstand van 40-80 cm-maaiveld en een gemiddeld laagste grondwaterstand van 80-120 cm-maaiveld. Het gebied van de Silvoldse Slaege lijkt droger te zijn geworden in de winter. Dit zal een gevolg zijn van de verbeteringswerken die zijn uitgevoerd aan de Aa-strang en de Keizersbeek. Dit heeft geresulteerd in een verbeterde ontwatering.
Soms staat er water op het maaiveld, als gevolg van zeer hevige neerslag. Ook kan structuurbederf van de bodem door berijding met zware machines onder natte omstandigheden hieraan bijdragen. Ook kan de grond zo volledig opgevuld met water zijn dat er niets meer bij kan. Vroeger kwam het vaker voor dat er water op het maaiveld stond. Als de vorst inviel, leverde dat een mooie ijsbaan op.
Alle jongens uit de buurt schaatsten op deze baan.
Zo had de wateroverlast ook zijn voordeel.

• *De Watertoren te Ulft (1938)*

Dat dit ook in het verleden voorkwam bewijst onderstaande foto, die in de Kroezenhoek genomen is, waarschijnlijk in de wei tussen Massop en De Schutte.
Verder valt nog te vermelden dat het grondwater in de Kroezenhoek rijk is aan ijzer (roodbliek). Dat was goed proeven als je water uit de pomp dronk en ook te zien aan de ijzerafzetting op de betonnen drinkbakken die voor veedrenking werden gebruikt. Vroeger werd het grondwater ook gebruikt als drinkwater. Elke boerderij had zijn waterput of waterpomp. Nabij de boerderij werd ook vaste mest opgeslagen, direct op het zand of op een provisorische verharding. De vloeibare mest werd in gierkelders opgeslagen, die veelal niet waterdicht waren. Hierdoor lekten meststoffen en ziektekiemen naar het grondwater. Door de komst van de openbare drinkwatervoorziening (N.V. Waterleiding Oostelijk Gelderland in 1934 opgericht) behoort dit nu tot het verleden. Het waterleidingbedrijf levert ook grondwater, maar dit komt van grotere diepte en wordt gezuiverd van onder ander ijzer.

De beken en waterlopen

In de winter valt er meer neerslag dan er verdampt. Dit teveel aan water zorgt ervoor dat de grondwaterstand stijgt. Om de grond niet te nat te laten worden moet het teveel aan water worden afgevoerd door het ontwateringsstelsel. Bij het stijgen van de grondwaterstand zal het grondwatervlak de sloten aansnijden. Doordat het water in de sloten gemakkelijk kan worden afgevoerd, zal het water in de grond meer stijgen dan in de sloot. Door dit verschil in waterstand zal het grondwater naar sloten toestromen. Via de sloten kan het water vervolgens gemakkelijk worden afgevoerd naar de beken. De beken stro-

• *De Watertoren van de DRU te Ulft*

men uit in de rivieren en uiteindelijk wordt het water naar de zee afgevoerd. Het waterschap heeft een belangrijke functie bij het beheer en onderhoud van het oppervlaktewaterstelsel.

De afwatering van de Kroezenhoek

Hienaast is een overzicht gegeven van de waterlopen zoals deze in de huidige situatie in de Kroezenhoek voorkomen. Voor de Kroezenhoek zijn twee beken van belang, namelijk de Bergerslagbeek en de Ziegenbeek. De Ziegenbeek ontspringt bij Sinderen en loopt op de grens van de vroegere gemeenten Wisch en Gendringen. Vroeger mondde de Ziegenbeek direct uit in de Aa-strang, nu stroomt de beek in de Keizersbeek. Het stroomgebied van de Ziegenbeek, dit is het gebied dat afwatert op de Ziegenbeek, heeft een oppervlakte van 373 hectare. In de Ziegenbeek zitten geen stuwen om het water vast te houden. De Keizersbeek wordt benedenstrooms van het punt van samen-komst door een stuw (Stuw Klompsbrug) opgestuwd. Zonder deze stuw zou de waterstand in de Ziegenbeek lager zijn. Dit zou tevens effect hebben op de grondwaterstand. Door de aanwezigheid van de stuw kan in de zomer het water langer worden vastgehouden, waardoor het laatste stuk van de Ziegenbeek minder snel droogvalt. Het peil in de Aa-strang ter plaatse van de samenkomst met de Keizersbeek wordt geregeld door de stuw in de Oude IJssel bij Ulft. De Bergerslagbeek ontsprong oorspronkelijk bij Varsseveld. Deze is later doorgetrokken naar de Aaltensche Slinge en stroomt uit in de Oude IJssel. Het stroomgebied van de Bergerslagbeek heeft een oppervlakte van 2125 ha. In de Bergerslagbeek zitten twee overlaten en vier stuwen.

• *Ziegenbeek*

• *Waterlopen in de Kroezenhoek en directe omgeving © TD-kadaster, Emmen 2005*

Door middel van deze stuwen wordt de Bergerslagbeek in meerdere trajecten verdeeld, met elk hun eigen peil. Ook

• *Bergerslagbeek*

bestaat de mogelijkheid om water via een grondduiker in de Bergerslagbeek in te laten vanuit de Aaltensche Slinge ter plaatse van Entinkbrug. Hierdoor kan in een droge periode een omgekeerde situatie ontstaan. Normaal dienen de waterlopen om het grondwater af te voeren, maar doordat het peil van de Slinge hoger is dan de Bergerslagbeek, kan water worden ingelaten. Via stuwen wordt dat vastgehouden. Doordat in de zomer de grondwaterstand daalt onder het stuwpeil, zal water uit de sloot naar het grondwater stromen. Als de Slinge onder het streefpeil zakt wordt de inlaat gestaakt.

Enkele historische aspecten

De voorde in de Ziegenbeek.

In het verleden waren niet alle kruisingen van waterlopen met wegen voorzien van bruggen en duikers. Soms moest men door het water om een beek te kruisen. Zo'n doorwaadbare plek noemde men een voorde. De naam voorde of voort is nog terug te vinden in plaatsnamen als Amersfoort, Westervoort, Bredevoort en Lichtenvoorde. Door B.J. Dorrestijn (1994) wordt melding gemaakt van een voorde in de Siegenbeek tussen Nagel en de Schutte. Hij vertelt verder dat daar op ***"30 Januarij 1826 burgermeester Hendrik Jan Schippers van Dinxperlo bijna verongelukte, toen hij met zijn sjees (rijtuig getrokken door een paard) deze doorwaadbare plaats wilde passeren. Hij viel met de sjees van het ijs in de beek en vervolgens viel de sjees om. Door deze val liep de burgemeester een zware kneuzing op aan het been en hij meldde dat zowel hij als het paard in gevaar zijn geweest het leven te verliezen".*** Deze voorde lag ongeveer 200 m in zuidwestelijk richting van de huidige kruising van de Ziegenbeek met de Terborgseweg. Deze locatie komt overeen met de plek waar de oude ontsluitingsweg van de Slaege tegen de beek aanliep. De ontsluitingsweg was een zandweg die over de gronden van de eigenaren liep (recht van overpad). De weg begon bij de Schutte en liep langs de boerderij op naar de Ziegenbeek, boog vervolgens af en liep parallel aan de Ziegenbeek de Slaege in. Bij deze bocht, moet de voorde gelegen hebben. Het eerste deel van deze zandweg tussen de Schutte en de Ziegenbeek was dus vroeger een deel van de Terborgseweg. Tevens is nu duidelijk waarom het perceel bij de Schutte tussen deze zand-weg en het fietspad de vorm van een driehoek heeft (timp), namelijk door de verlegging van de Dinxperloseweg/Terborgseweg.

Beschrijving van de toestand in de 20e eeuw

Er zijn verschillende onderzoeken van de toestand van de afwatering door onder andere Staring en Ferrand én de commissie van het Ministerie van Landbouw gedaan naar de toestand van de afwatering in de Achterhoek. Van de onderzoeken zijn uitvoerige beschrijvingen beschikbaar Het gaat te ver deze hier allemaal te vermelden. Interessant is wel om naar de overstromingen in het verleden te kijken

Overstromingen

Het gebied van de Kroezenhoek en vooral de Silvoldsche Slaege is in het verleden vaak overstroomd, onder andere gebeurde dit bij dijkdoorbraken van de Rijn in Duitsland. Daardoor was dit gebied niet bewoond. Door de overstromingen werd een laagje slib afgezet, waardoor de Slaege zeer productieve hooilanden opleverde.
In de loop van de 19e eeuw zijn veel van de zogenaamde woeste gronden ontgonnen en omgezet in landbouwgrond. Deze gronden werden voor de ontginning nauwelijks ontwaterd en hielden daardoor in de winter veel water vast. Bij de ontginning werd de ontwatering verbeterd waardoor water versneld werd afgevoerd en ook meer water op de beken en vervolgens op de rivieren kwam. De beken en rivieren waren hier niet op berekend en traden daardoor in natte perioden regelmatig buiten de oevers waardoor landbouwgrond overstroomde. Vooral in de zomer is dit een probleem omdat daardoor de oogst bederf.
Boland van de Schutte heeft eens verteld dat het vroeger regelmatig voorkwam dat het water kniehoog stond in de Slaege. Om deze problemen aan te pakken is in 1880 het waterschap De Oude IJssel opgericht. In de loop der tijd is door verbeteringswerken de kans op overstromingen vanuit de rivieren en beken afgenomen. De eerste verbeteringsronden vond plaats in de periode 1890-1898. Het voornaamste doel van deze verbeteringswerken was het tegengaan van overstromingen in de zomer, omdat hierdoor de hooioogst verloren kon gaan. Tussen 1880-1909 zijn de werken voor de kanalisatie van de Oude IJssel voltooid. Hierbij worden bochten in de

• *Overstroming van de Rijn in 1855*

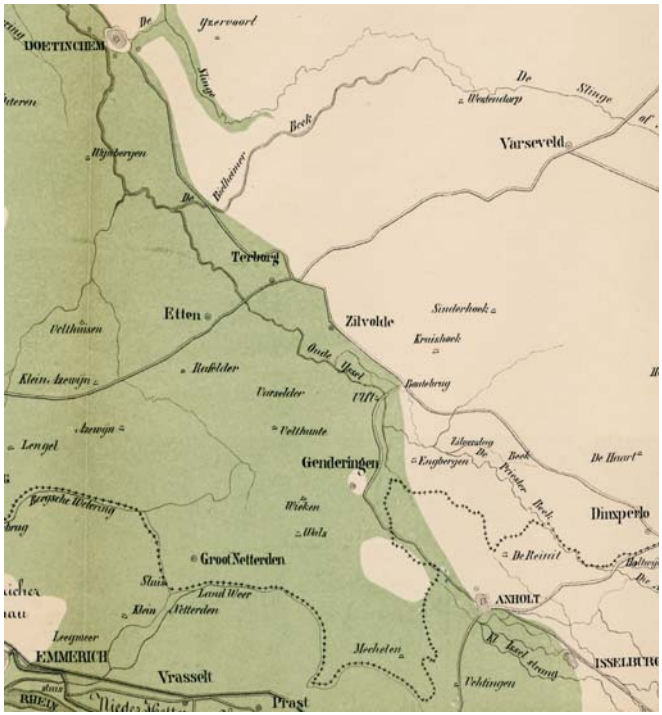

• *Overstroming van de Rijn in 1861*

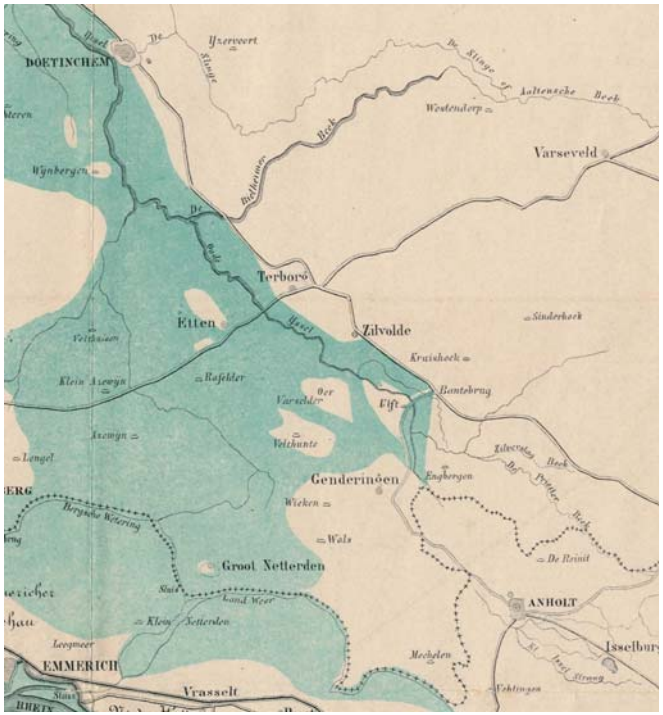

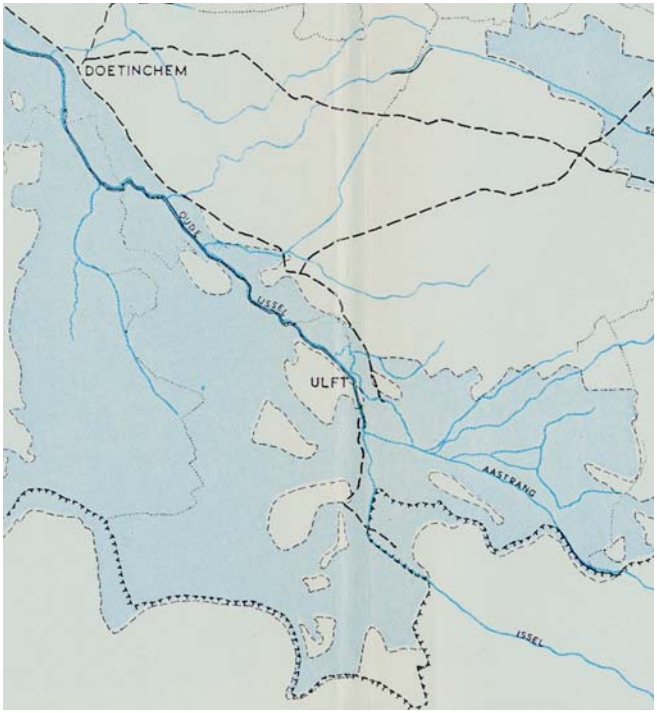

• *Overstroming in de omgeving van de Kroezenhoek in 1926*

Oude IJssel afgesneden. Verder werd het dwarsprofiel verruimd, waardoor de afvoercapaciteit te Ulft toenam. Ook zijn in die periode de vijf stuwen in de Oude IJssel vervangen (Doesburg, Laag-Keppel, Kemnade, Vulcaansoord en Ulft). Het traject van de Duitsche grens tot Ulft werd 12 m breed. Bij Ulft werd een stuw met schutsluis gebouwd.

In de periode 1925-1928 werd de Aa-strang wederom verbeterd. Vanaf 1925 werd het gebied geteisterd door overstromingen als gevolg van de ontginningen in Duitsland. De maatregelen die worden genomen waren het leggen van kades langs de Aa-strang, het vernieuwen van de stuw te Voorst en het vergroten van de afvoercapaciteit. Door de strengere landbouwkundige eisen diende de afvoercapaciteit van de Aa-strang ook toe te nemen. In de periode 1932-1933 is de benedenloop van de Oude IJssel bij Ulft uitgebaggerd. Dit gebeurde met de hand. Hierbij waren zo'n 800 arbeiders betrokken. Ook in de jaren 1944-1945 zijn veel werken door Dienst Uitvoering Werken (DUW) uitgevoerd. In de periode 1940-1965 is de afvoer van de Oude IJssel verder verbeterd. Onder andere door het rechttrekken van 21 bochten in de rivier. Deze verbeteringen hebben ertoe geleid dat overstromingen nu niet meer voorkomen.

De laatste verbeteringsronde heeft plaatsgevonden in de periode 1955 -1980. In de deze periode zijn onder andere verbeteringen uitgevoerd aan de Keizersbeek die tussen 1964 -1966 is verlegd.

De Slaege overstroomde regelmatig. Dit was gunstig omdat er bij elke overstroming een klein laagje slib achterbleef. Dit sliblaagje bevatte voedingsstoffen, waardoor ondanks dat het gebied te nat was voor akkerbouw, het wel geschikt was om hooi te oogsten. In de Slaege kunnen we drie bewoningslocaties waarnemen, namelijk De Schutte, Massop en Knuevink. Boerderij De Schutte stond er al langer, maar de woonhuizen van Bernadus Massop en Derk Knuevink zijn omstreeks 1826 gebouwd. In tabel 1 hiernaast zijn de namen van de boerderijen die voorkomen in de kadastrale atlas weergegeven.

In de Slaege werd in die tijd veel hooigras verbouwd. Op 4 july 1827 (notaris Gerhardus Antonius Swiebertus Dericks, akte 52) vindt ten huize van kastelijn Berend Mellink in de Klok te Varsseveld de verkoop plaats van hooigras, staande in de weidens het Bulsegoor, Veldbleute, Nagelslag en in de Voorste Koops- of Graalsweide(naast Coopsweide wordt het stuk grond dus ook Graalsweide genoemd), alle gelegen in de Slaegen onder Sillevold. Deze verkoop gebeurde ten verzoeke van Laurens Theodorus Becking (grondeigenaar), Bernadus Hendrikus van Holten (winkelier) beide woonachtig te Varsseveld, Hendrik Jan te Velde en Jan Willem Borkers beide landbouwers onder Gendringen en Steven Massop, kuiper woonachtig onder Silvolde. Een van de voorwaarden bij de koop is dat de kopers de percelen "moeten los en van den grond hebben, behoorlijk gemaaid, vooraf of op den vijfentwintigsten van den maand juli".

• *Tabel 1. Boerderijnamen in de Kroezenhoek en de Lichtenberg volgens de kadastrale kaart en vergeleken met de kaart van G.T.J ter Hart in (Kolks en Dorrestijn, 1988).*

Tabel 1 - Kadastrale kaart 1832

Boerderijnaam	Sectie	Eigenaar	Kaart 1650
Bargerslag	Kroezenhoek	Hohenzollern zu Sigmaringen, Carl Fürst von;	Bergerslag
Biezenpol	Kroezenhoek	Bongers, Gerrit	
de Geurink	Kroezenhoek	Geurink, Evert	Geurink
de Hut	Kroezenhoek	Hohenzollern zu Sigmaringen, Carl Fürst von;	
de Spork	Kroezenhoek	Hohenzollern zu Sigmaringen, Carl Fürst von;	De Spork
de Vonderhorst	Kroezenhoek	Hohenzollern zu Sigmaringen, Carl Fürst von;	Vonderhorst
Grote Kroeze	Kroezenhoek	Maat, Johan ter	Grote Kroeze
Kleine Kroeze	Kroezenhoek	Meijnen, Dirk	Kleine Kroeze
Nagtegaal	Kroezenhoek	Seinhorst, Dirk Jan	
Overkamp	Kroezenhoek	Maat, Bernardus ter	Overkamp
Ten Broek	Kroezenhoek	Weduwe Frans van Schuilenburg	Teubenbroek
Ramaker	Kroezenhoek	Hohenzollern zu Sigmaringen, Carl Fürst von;	Ramaker (Entink)
Remmesend	Kroezenhoek	Susselbeek, de wed. Johan	Reijmers Schutten Steedje
Borggreve	Lichtenberg	Schimmelpenninck, Gart;	
Keurntjes Stede	Lichtenberg	Hohenzollern zu Sigmaringen, Carl Fürst von;	Korentje Stede
Kleinen Ottel	Lichtenberg	Dillen, Gerrit van	Kleine Nottel
Ligtenberg	Lichtenberg	Borggreven, G.J.	Lichtenberg
Lumers	Lichtenberg	Rosier, Derk Jan	
Meurs	Lichtenberg	Brink, Maurits ten	
Pothof	Lichtenberg	Tangelder, Gradus	
Velde	Lichtenberg	Nibbelink, Frederik Groot	Grote Nottel Vels
Enselman			Wessels

Dadelijk na den finalen toeslag is en blijft het verkochte hooi-gras tot schade en bate des kopers, waarschijnlijk kon een hoogwater op de Oude IJssel of natte weersomstandigheden het hooigras bederven.
Totaal zijn 48 percelen hooigras van eigenaar verwisseld. Deze brachten op het bedrag van fl 695,--. De kopers zijn hoofdzakelijk afkomstig uit Varsseveld, met een enkele koper uit Silvolde (o.a. Gerrit Massop) en Gendringen, een koper komt uit Aalten. De Silvoldse Slaege was in die tijd nog een relatief nat gebied, dat zeker in de winterperiode gedurende korte of langere tijd overstroomd werd en waarbij vruchtbaar slib werd afgezet. In de tijd voorafgaand aan de invoering van kadaster werd elk perceel grond met een naam aangeduid, deze zogenaamde veldnamen zijn bij oude bewoners nog wel bekend en zijn door B.J. Dorrestein voor de Slaege verzameld.

Ook liggen er grote aaneengesloten complexen bouwland tegen Silvolde en bij de Bontebrug. Tussen deze complexen bouwland liggen de nattere delen die als weiland in gebruik zijn. Opvallend zijn verder de grote oppervlakte bos (donkergroen), die toen nog voorkwam in de Kroezenhoek. Enkele wegen, onder andere in de Ligtenberg (kruis) en de (Oude) Dinxperloseweg zijn duidelijk herkenbaar, evenals de Ziegenbeek en de Bergerslagbeek.

Interessant is ook om na te gaan wie in deze tijd in het bezit waren van de grond. Op pagina 20 en 21 zijn de gronden weergegeven, die niet in bezit waren van particulieren. Een belangrijk deel van de grond was in het bezit van de adel. Carl Fürst von Hohenzollern zu Sigmaringen (Huis Bergh) is in het bezit van verreweg de grootste oppervlakte grond in de Kroezen-hoek en Lichtenberg, totaal 138 ha. Zo bezit de Fürst grote stukken ten westen van de weg van de Bontebrug naar Silvolde, in de Lichtenberg, ten oosten van de Oude Dinxperloseweg en enkele stukken in de Slaege. In tabel 1 staat aangegeven welke boerderijen aan de Fürst toe behoren. Een tweede groot-grondbezitter is de weduwe Frans van Schuilenberg, onder andere de boerderij Ten Broek (Teubenbroek) met omgeving, als ook stukken in de Slaege. De eigendommen van Baron van Nagell (Huis Wisch) zijn in de Kroezenhoek beperkt.

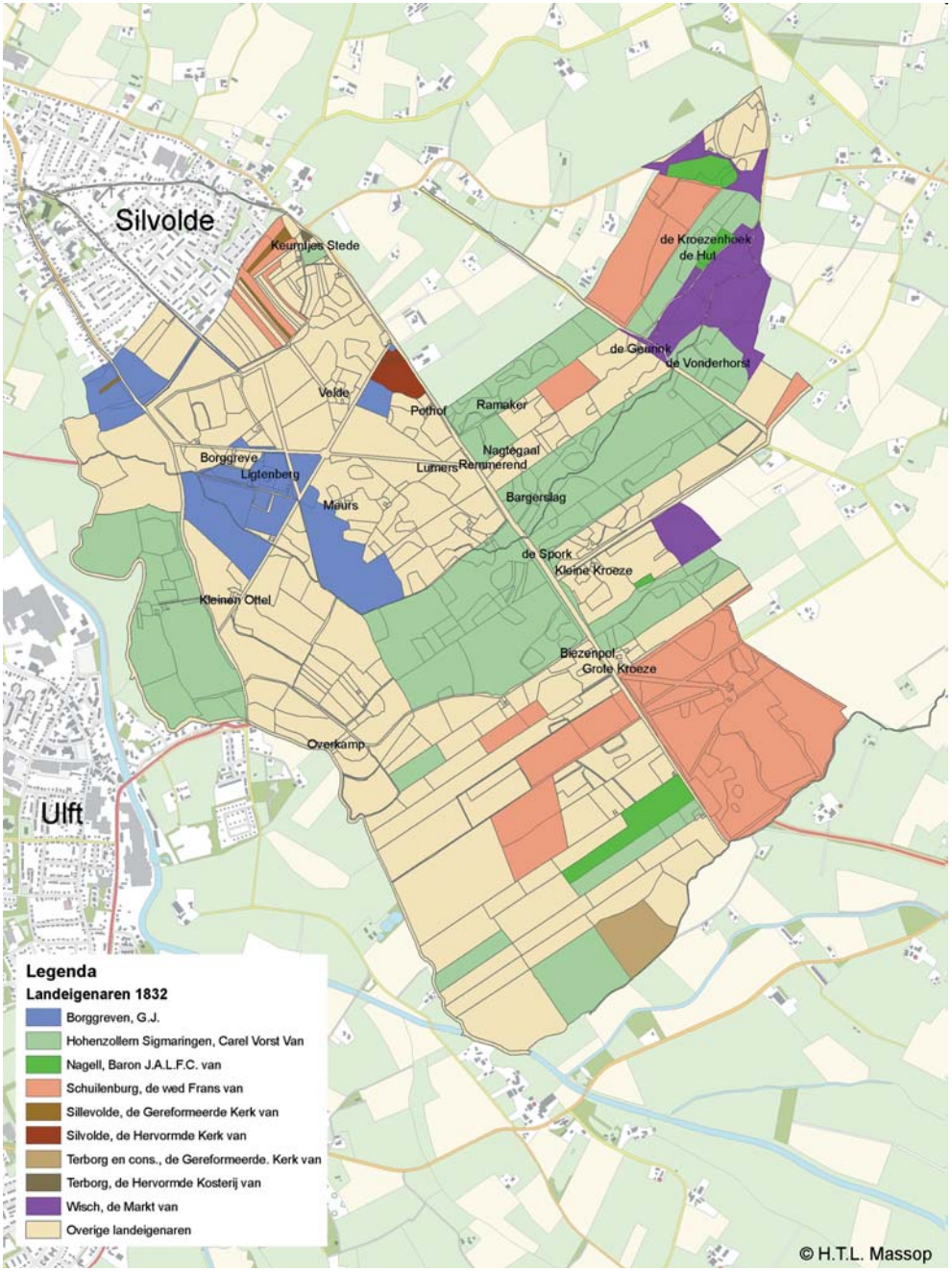

Een andere grootgrondbezitter is G.J. Borggreven, hij bezit het Huis de Lichtenberg en omgeving. De eigendommen van de gereformeerde en hervormde kerk van Terborg en Silvolde betreffen minder grote oppervlakken. Naast eigendommen van de kerk ligt er nog een geringe oppervlakte grond toebehorende aan de Markt van Wisch, dit betreft gronden die gemeenschappelijk in gebruik zijn door de geërfden van Wisch. Dit betreffen de oudste boerderijen.

Het landschap omstreeks 1900

In 1853 zijn de markegronden van Wisch verdeeld. Door de komst van de kunstmest in ongeveer 1890 was de beschikbaarheid van mest veel minder een probleem Door de oprichting van waterschap de Oude IJssel in 1880 is tevens de af- en ontwatering verbeterd. Hierdoor werden meer gronden ge-schikt voor landbouw. Als we de kaart van 1900 bekijken is al goed te zien wat de effecten waren van deze ont-

• *Bezittingen van enkele grootgrondbezitters in de Kroezenhoek*

wikkelingen op het landschap in de Kroezenhoek.
In 1900 is te zien dat er nieuwe boerderijen zijn bijgekomen. Onder andere de Nagtegaal in de Silvoldse Slaege. Hoewel er nog veel bos te vinden is, is op deze kaart te zien dat overal delen van de grotere boscomplexen zijn omgezet in landbouwgrond. Verder is er nog veel van de structuur van het landschap in 1832 herkenbaar. Er zijn nog veel zandwegen, alleen de wegen Silvolde/Ulft (stoomtram) en de aftakking hiervan over de Bontebrug naar Breedenbroek/Dinxperlo zijn verhard. De aftakking van de Dinxperlose weg, die vroeger via een T-kruising aansloot op de Oude Dinxperloscheweg is vervangen door een vloeiende bocht waardoor de Biezenpol aan de ander kant van de weg is komen te liggen. Het kleine straatje dat vroeger de verbinding vormde, heette later de Pinnenstraat.
Eenzelfde effect zien we bij boerderij de Schutte waar de Dinxperloscheweg vroeger vlak langs het huis liep, is deze in een bocht gelegd waardoor

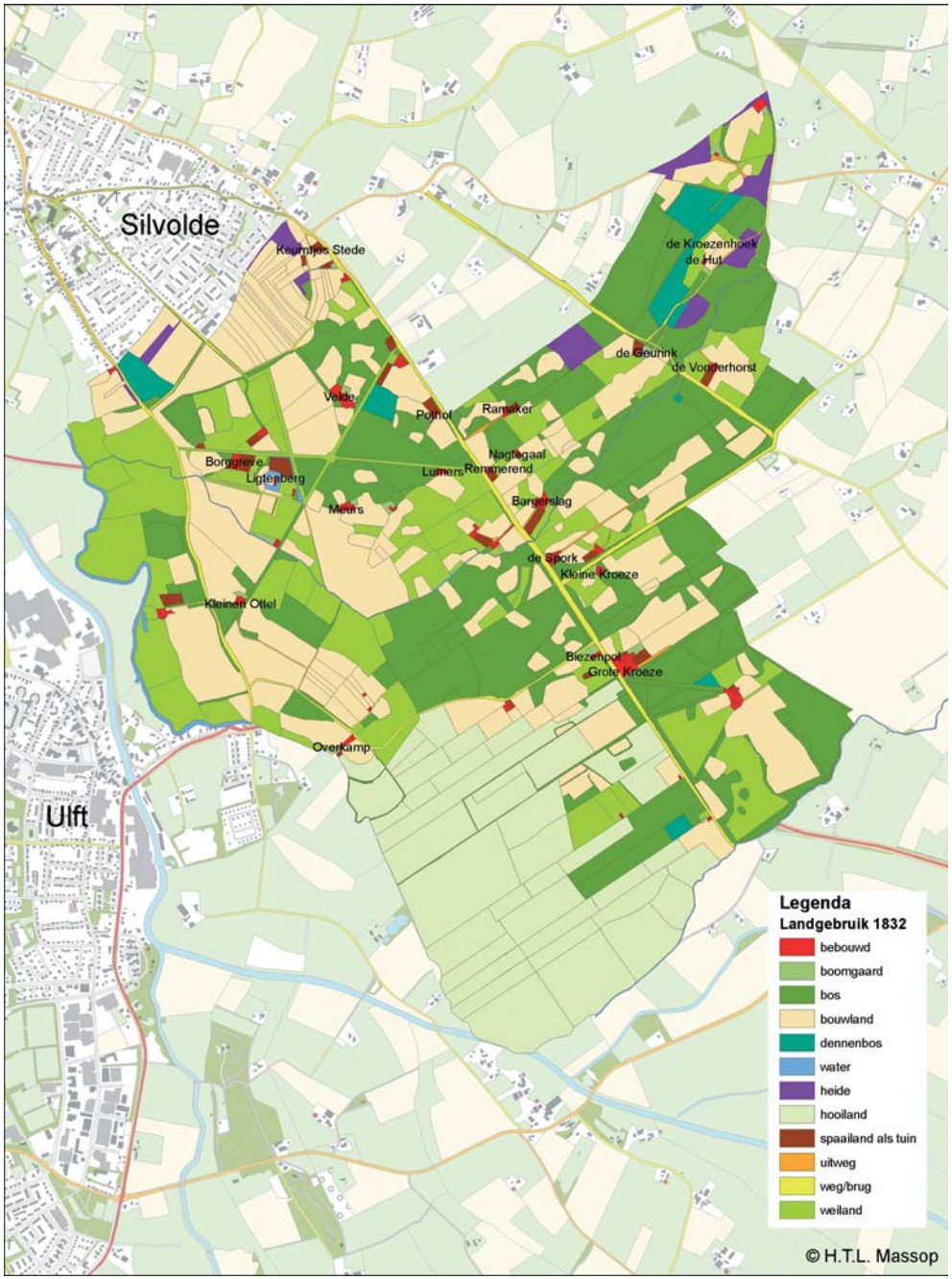

• *Landgebruik in de Kroezenhoek in 1832*

een driehoek (timp) is ontstaan die vroeger aan de andere kant van de weg lag. Verder vallen de vele groensingels op tussen de percelen in de Silvoldsche Slaege. Waarmee deze singels waren ingeplant is niet bekend mogelijk waren dit meidoornheggen (bij Massop stond omstreeks 1970 nog een meidoornheg). Ook kunnen er knotwilgen of elzen hebben gestaan. Ook langs de Dinxperlosche weg stond vroeger aan beide zijden een rij bomen. Bij het huidige timmerbedrijf Massop zien we nog bos. Dit bos is omstreeks 1930 gekapt. Het grondgebruik omstreeks 1900 is af te lezen uit tabel 2.

Tabel 2 - Grondgebruik in de gemeente Wisch in 1897

Grondgebruik 1897	Wisch	Varsseveld	Totaal	Wisch	Varsseveld	Totaal
	ha	Percentage				
Bouwland	789	1875	2664	41%	37%	38%
Weiland en hooiland	681	910	1591	35%	18%	23%
Tuin, boomgaard	32	51	83	2%	1%	1%
Hakhout en bos	292	815	1107	15%	16%	16%
Dennebos	62	405	467	3%	8%	7%
Heide	36	800	836	2%	16%	12%
Veld en spoorwegen	11	82	93	1%	2%	1%
Vergraven grond, moeras en water	9	3	12	0%	0%	0%
Erven van gebouwen	29	49	78	1%	1%	1%
Eigendommen met vrijdom		86	86	0%	2%	1%
Totaal	1941	5076	7017	100%	100%	100%

In totaal is tussen 1832 en 1900 zo'n 15 % landbouwgrond toegevoegd aan het totale areaal. Dit is ten koste gegaan van het areaal heide en bos.

Het landschap omstreeks 1960

In 1960 blijkt dat praktisch alle bos is verdwenen en omgezet in landbouwgrond. Welgeteld zijn er nog twee kleinere bospercelen terug te vinden, namelijk tussen de Kleine en de Grote Nottel bij Nieuwdorp (Bontebrug) en bij de Kerspas. Verder is de Aa-strang aangepast, deze is aanzienlijk verbreed en de Deurvorsterbeek die via de Bontebrug in verbinding stond met de Oude IJssel is gereduceerd tot een slootje, waardoor de Bontebrug nauwelijks meer de naam brug mag hebben. We zien dat er in de Silvoldse Slaege in de omgeving van de Schutte veel bouwland ligt, dit was in 1830/1900 niet voor te stellen omdat bouwland drogere gronden vraagt dan grasland en hooiland. Verder zien we nieuwe boerderijen bijvoorbeeld langs de Kerspas.
De Bergerslagbeek is recht getrokken, terwijl de Ziegenbeek niet is aangepast behalve wat betreft het lozingspunt. Dit is verlegd van de Priesterbeek-Aa naar de Keizersbeek.
Verder valt op dat de Keizersbeek is verbreed ten opzichte van 1900. Ook zien we dat er een watertoren staat bij Nieuwdorp (1938). Dit betekent dat in deze tijd ook drinkwater zijn intrede heeft gedaan in de Kroezenhoek.
Het landschap heeft nog het uiterlijk van het gemengde landbouwbedrijf dat wil zeggen naast akkerbouw ook veeteelt. Er werd nog graan, zoals rogge, gerst en haver verbouwd. In de zomer werd het gebied gekenmerkt door wuivende graanvelden. Door de komst van de melkfabriek in Silvolde in 1905 (afgebroken in 1980), kon de geproduceerde melk worden verwerkt tot melkprodukten en worden afgezet.

Het landschap in 2000

In 1990/2000 is duidelijk te zien dat een deel van de Lichtenberg inmiddels is volgebouwd met woningen door de uitbreiding van Silvolde.
De relatie tussen het landschap en het grondgebruik is minder geworden. De oude kampen die honderden jaren als bouwland zijn gebruikt liggen nu vaak in gras terwijl andere gebieden die vroeger te nat waren en alleen geschikt waren om een of twee sneden hooi te leveren, nu worden gebruikt als bouwland. De verbouw van granen is sterk afgenomen, daarvoor in de plaats is de mais gekomen, die omstreeks 1960 nog niet werd verbouwd in de Achterhoek.

We vinden bouwland in de Silvoldsche Slaege dat was 100 jaar geleden ondenkbaar. Veel kleinschalige boerderijen zijn verdwenen, de grond is overgegaan naar de enkele nog bestaande bedrijven die daardoor hebben kunnen uitbreiden om aan de huidige eisen qua schaal en bedrijfsgrootte te kunnen voldoen.
De Silvoldsche Slaege was altijd een leeg gebied, door een vrijwillige kavelruil werd het mogelijk een nieuwe boerderij in de Silvoldsche Slaege te stichten (Nelles).
Als men goed kijkt naar het gebied dan zijn sommige structuren nog steeds aanwezig. Dit geldt bijvoorbeeld voor het wegenkruis in de Lichtenberg, hoewel de Lichtenbergse weg inmiddels geen zandweg meer is. Hetzelfde geldt voor het Nagtegaalspad en de Geurinkstraat en Kroezendijk.
De zandpaden waaraan de gemeente zo rijk was verdwijnen langzamerhand. De Dinxperloseweg in inmiddels voorzien van fietspaden, en de karakteristieke bomenrij daarlangs is helemaal verdwenen, net zoals de vele groene perceelsscheidingen (meidoornheggen, elsen, knotwilgen) in het gebied. Deze verloren hun functie bij de schaalvergroting die zich binnen de landbouw heeft voltrokken. De Slingerparallel werd aangelegd, waardoor het doorgaande verkeer om Silvolde heen kan rijden.
Het areaal bos is iets toegenomen, door het rechttrekken van

de bocht in de Dinxperloseweg ontstond een strook grond tussen het fietspad en de weg. Deze strook grond is met bos en struiken ingeplant.

• *Lange Dijk*

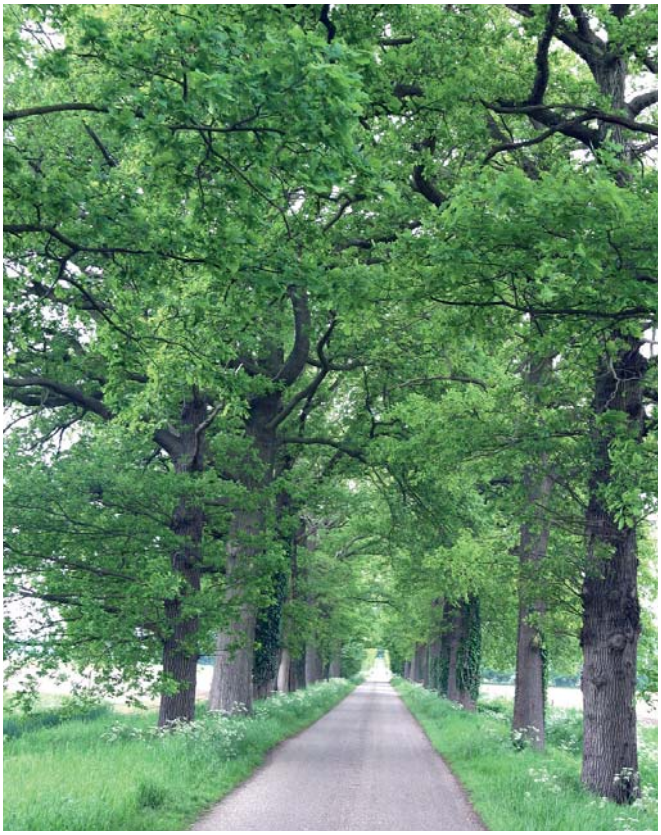

• *Kerspas*

Het leven in de Kroezenhoek

Landbouw

De bewoners van de Kroezenhoek hadden en hebben een middel van bestaan in de landbouw. Dit vindt zijn oorsprong rond 1400. De Kroezenhoek werd in cultuur gebracht, in aansluiting op de ontginningen van de Silvoldse Hemmel (omgeving Bievinkstraat en Rabelingstraat). Dit in cultuur brengen van de Kroezenhoek was een aanval op de bosmark "de Nottel", want de Kroezenhoek was het laatste integrale deel daarvan. Een bosmark is een bosgebied in oostelijk Nederland met een onverdeeld eigendom.
De naam Nottel, afgeleid van noot, verwijst naar een bos. De bosmark ging in oorsprong nog over de Aastrang en over de grenzen van Wisch in de richting van Ulft en Voorst.
Ook de boerderijen van Deurvorst en Klein Deurvorst waren gerechtigd tot de bosmark "de Nottel". Het oorspronkelijke bosgebied strekte zich dan ook uit van de voet van de Silvoldse Berg bij de Kraaijenberg, thans Kraaienbos genoemd en liep door tot aan de bossen van Breedenbroek.

Aanvankelijk bestonden de landbouwbedrijven uit gemengde bedrijven met zowel akkerbouw als veeteelt. Dit was mede afhankelijk van de soort en de hoogteligging van de gronden. Veel van de bezittingen waren in de 17e en 18e eeuw in handen van grootgrondbezitters, zoals de heren van Wisch en Bergh, de Fürst von Hohenzollern zu Sigmaringen en de familie Schuilenburg. De eigendom betrof dan meestal de grond, terwijl de bewoners het recht van opstal van hun woningen hadden.

De Galg

Het grootste gedeelte van Silvolde behoorde van (voor) 1315 tot 1809 tot de Hoge Heerlijkheid Varsseveld en Silvolde. Een "Heerlijkheid" was een gebied waarover een "Heer" het ongedeelde overheidsgezag bezat. Slechts een uiterst klein stukje van het kerkdorp Silvolde viel onder de Hoge Heerlijkheid Ligtenberg. In 1465 werd het gedeelte onttrokken aan de Heerlijkheid Varsseveld en Silvolde. De heer Hendrik van Wisch had namelijk een bastaardzoon, Bernt van Wisch, die zich vanaf dat moment Heer van de Ligtenberg mocht noemen. Een 'Hoge Heerlijkheid' was bevoegd tot het uitspreken en uitoefenen van lijfstraffen, zoals geselen, brandmerken, verbranden, wurgen, onthoofden, ophangen, het afhakken van een lichaamsdeel of het opleggen van een onterende straf, zoals het verbannen uit de Heerlijkheid. De plaats hiervoor was een gerichtplaats en deze lag voor Heerlijkheid de Ligtenberg aan de 'Galgendijk' (huidige Lichtenberg), dicht bij de Oude Dinxperloseweg.
UIT: Old Sillevold, najaar 2004, Frans Winkels.

Na de Tweede Wereldoorlog waren bijna alle bewoners van de Kroezenhoek actief in de landbouw. Van de huidige woningen in de Kroezenhoek zijn op dit moment (2005) elf bedrijven actief als volwaardig landbouwbedrijf.

De akkerbouw werd toen veelal handmatig verricht, zoals het zaaien en het maaien van graan. Het zaaien van graan en kunstmest geschiedde met de hand vanuit een zaaiblik, dat men met een band over de schouders droeg. De grond werd zaaiklaar gemaakt met een ploeg, getrokken door een paard. Ook het maaien van het graan ging handmatig door middel van een zicht met pikhaak. Het op die manier gemaaide graan moest dan gebonden worden en daarna in oppers gezet. De eerste mechanisatie was een door een paard getrokken maaimachine, waarop de boer moest sturen en gelijktijdig het gemaaide graan in schoven moest afleggen om

door hulpen te worden ingebonden. De opvolger was de zogenaamde zelfbinder, waarmee het maaien en het binden gecombineerd plaats vond.
Ook het dorsen heeft een hele ontwikkeling doorgemaakt. Aanvankelijk ging dat met een houten dorsvlegel, waarmee het graan op de deelvloer werd gevlegeld. Het koren en het kaf werd daarna gescheiden met een wanmolen. Het was altijd een vrij stoffig gebeuren. Bij het dorsen werd over en weer de hulp van de buren ingeroepen. Na de dorsvlegel is de dorsmachine ontwikkeld. Grotere bedrijven, onder andere De Grote Kroeze, hadden een machine op de deel, die door middel van een draaistang van buitenaf werd aangedreven via een door een paard getrokken carrouselboom. De loonwerkers gingen met een dorsmachine de kleine boerenbedrijven af om daar, eveneens met burenhulp, het dorswerk te verrichten. Uit beide activiteiten, maaien en dorsen, is tenslotte de hedendaagse combine ontwikkeld.

De akkerbouw, aanvankelijk voornamelijk gebruikt ten behoeve van de veeteelt, heeft ook een belangrijke verandering ondergaan. In de plaats van granen (rogge, haver, gerst, tarwe), voederbieten (mangels), suikerbieten en knollen wordt tegenwoordig overwegend mais geteeld. De aardappelenteelt voor consumptief gebruik, die vroeger ook op nagenoeg alle landbouwbedrijven voorkwam, is achterhaald en vindt nu bijna alleen nog plaats op daarvoor gespecialiseerde bedrijven.

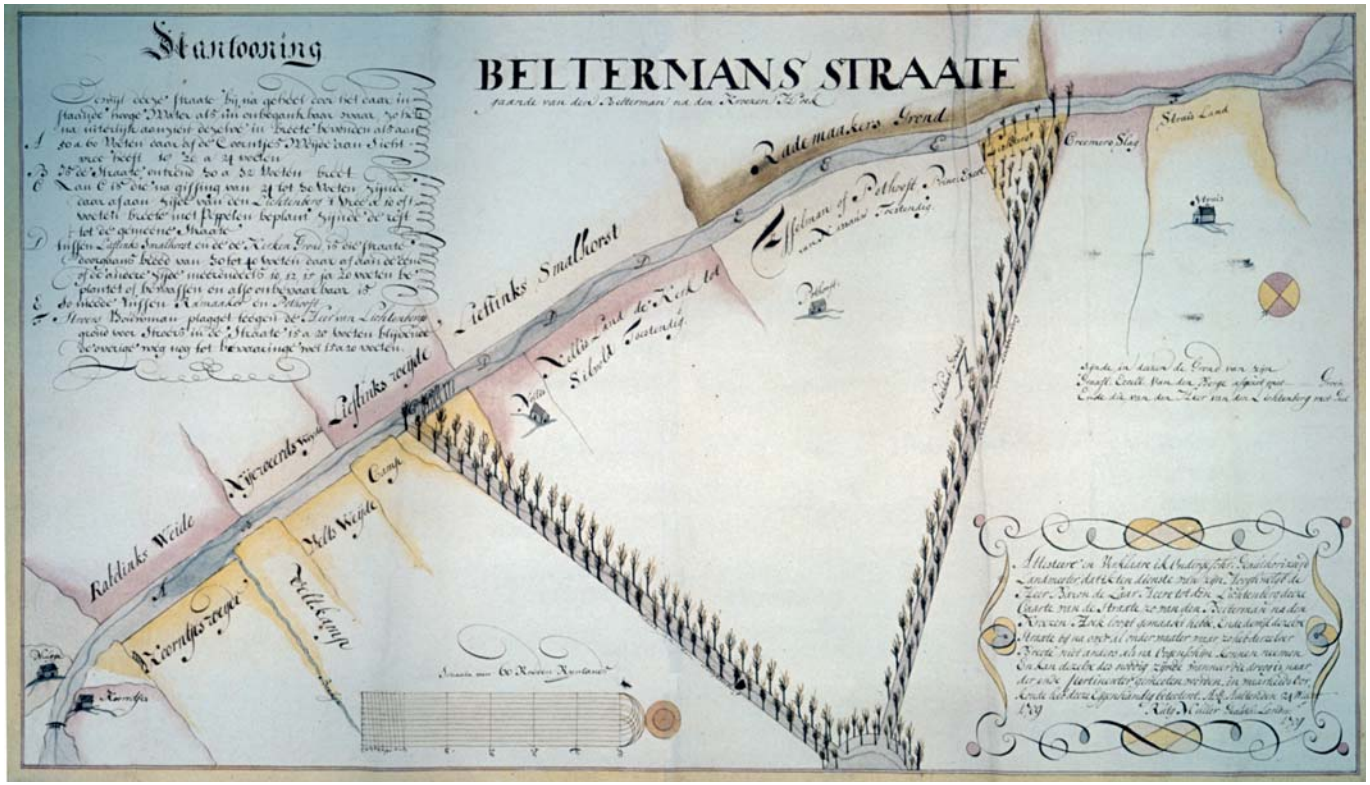

• *De huidige Oude Dinxperloseweg genaamd Beltermans straate in 1709, met aan de Lichtenberg de galg 't Lichtenbergs gericht*

• *Nelles Willem, Mies Steentjes, Jan van Nelles en Beernd Ernst aan het schaften tijdens het maaien van de haver*

• *Maaien van het graan met zicht en pikhaak door Arnoldus W. Mijnen*

• *Mais inzaaien*

• *G. Vriezelaar en melksters D. Weenink, H. Vriezelaar, J. Steverink, R. Veldhorst en H. Ter Beest, J. van Lent, 2 keer onbekenden, directeur Miedema, onbekend, H. Ter Maat en gezin Seinhorst met 3 kinderen.*

• *Bieten uitdunnen*

• *Graan oogsten met de zelfbinder*

• *Dorsmachine*

• *Mais oogsten door Ten Have*

• *Graan oogsten met een combine*

• *Hooien bij de hobbyboeren. Berend Ernst in de Slaege bij Hans Venhorst*

• *Aardappels rooien*

• *Ploegen van het land*

• *Koe melken door Lien Tangelder-Liebrand*

• *Met de melkbussen naar de wei*

Grond wordt verhuurd aan akkerbouwers in de regio, die verschillende gewassen telen. Het hooien heeft veelal plaats moeten maken voor het inkuilen van gras.

De bewerking van de landbouwgronden werd in het verleden meestal met behulp van paarden gedaan. Paarden worden nu alleen nog voor hobby en sport gebruikt. In plaats van door paarden werd het werk door tractoren gedaan. Aanvankelijk waren het lichte tractoren, nu worden steeds zwaardere tractoren gebruikt. Veel werk wordt tegenwoordig uitbesteed aan gespecialiseerde loonbedrijven.

Ook de veeteelt heeft een hele ontwikkeling doorgemaakt. Het melken met de hand was vroeger een normale zaak en dat kon ook, omdat het aantal melkkoeien per bedrijf beperkt was. Vroeger ging men soms met drie personen 8 - 10 koeien melken, terwijl het nu vrij normaal is dat met behulp van de melkmachine, 50 - 80 koeien door één persoon gemolken worden. Voor menige melker was het destijds een eer om het diploma handmelken te halen. De melk werd in 30-literbussen verzameld, gekoeld en naar de melkfabriek afgevoerd. Met de toename van het aantal melkkoeien groeide ook de behoefte aan mechanisatie. De melkmachine werd uitgevonden en de melktanks verdrongen de oude melkbussen. Bij de grotere bedrijven zijn soms al melkrobots in gebruik, inmiddels ook in de Kroezenhoek bij familie Steverink in de Slaege.

Zuivelfabriek de Eendracht.

De zuivelfabriek de Eendracht, op zijn Sillevolds gezegd "De Botterfabriek", werd in 1906 opgericht als een Coöperatieve Stoom Zuivelfabriek.
De bouwgrond daarvoor was eigendom van de Katholieke kerk St. Mauritius te Silvolde, die de grond als schenking had verworven van de familie Ter Maat van boerderij Bergerslag uit de Kroezenhoek. In 1938 vond een belangrijke uitbreiding plaats in de vorm van een nieuwe kaasfabriek.
Door schaalvergroting en fusering in de zuivelindustrie moest deze zuivelfabriek in 1977 gesloten worden. De fabriek en de daarbij behorende 40 meter hoge schoorsteen werd tenslotte in 1980 gesloopt.
Voor de aan- en afvoer van melk werden door de zuivelfabriek 'De Eendracht' te Silvolde speciale melkritten georganiseerd, waarop men zich kon inschrijven. Voor een bepaalde periode werden de ritten dan aan de laagste inschrijvers gegund. In de Kroezenhoek is dat jaren verzorgd door onder andere August Knuvink, Johan Lankhof en Theet Weijers. In de oorlog 1940 – 1945 moesten de kinderen uit de Kroezenhoek

• *Aanvoer van melkbussen bij de melkfabriek*

• *Melkfabriek 'De Eendracht'*

• *De melkbussen staan aan de weg klaar*

• *Rechts: Bertus Tuenter 25 jaar in dienst als melkweger bij 'botterfabriek' De Eendracht*
• *Onder: Johan Tuenter 50 jaar in dienst als melkweger bij 'botterfabriek' De Eendracht*

Coöp. Stoomzuivelfabriek „De Eendracht"

Op WERELDTEN-TOONSTELLING BRUSSEL 1935 Diplome d' Honneur

SILVOLDE.

FABRIEK VAN

Op WERELDTEN-TOONSTELLING BRUSSEL 1935 Diplome d' Honneur

MELKPRODUCTEN.

ROOMBOTER, in detail ook verkrijgbaar in de 50 eerste klas winkels in de naaste omgeving prijs heden verpakt 85 cent per pond.

KAAS, in de meest gangbare soorten, fijn van kwaliteit, laag in prijs.

MELKPOEDERS voor Heeren bakkers, alleen daarmee het smakelijkste en voedzaamste brood.

AFD. MELKINRICHTING: Zeer duurzame, smakelijke en voedzame melk heden 7 cent p. Lt. **Slag- en Koffieroom,** alsook **Yoghurt,** heerlijk en concurreerend. **Karnemelksche Pap, het** voedsel voor iedereen.

Aangesloten b/h. Botercontr. Stat. te Deventer, b/h. Kaascontr. Stat. te den Haag en b/h. Melkproductencontr. Stat. te den Haag.

Telefoon 102 Terborg van 8 – 21.

• *Advertentie van de melkfabriek*

wegens gebrek aan fietsen te voet naar school in Silvolde. Zij vonden het maar wat fijn dat ze 's morgens op zo'n melkwagen mee mochten rijden. Ook brachten deze melkrijders voor diverse boeren bestellingen van de twee boerenbonden de CAVV en de ABTB mee, die allebei in de directe omgeving

• *De biggenmarkt in Silvolde*

• *De botermarkt in Silvolde*

• *De veemarkt in Silvolde*

• *Melkbussen sjouwen door de blagen van Nelles*

van de zuivelfabriek stonden. Dit melkvervoer is later weer achterhaald door de komst van melktankwagens eind jaren 70. De melk wordt om de twee of drie dagen naar inmiddels gefuseerde melkfabrieken gebracht. De diverse fusies van kleine coöperatieve melkfabrieken in het Noorden en Oosten van het land hebben geleid tot de huidige coöperatie Royal Friesland Foods.

Het vee en de landbouwproducten uit de Kroezenhoek werden in de voorgaande eeuwen onder andere afgezet op de markten in Silvolde.

Zo was er vanaf 1853 bij café Wensink in de Marktstraat een biggenmarkt. Oorspronkelijk was die in de directe omgeving van de katholieke kerk, maar omdat de handel en het geknor teveel lawaai opleverden werd de biggenmarkt op verzoek van pastoor Bluemers voortaan in de Marktstraat gehouden.

De veemarkten werden gehouden aan het begin van de Pr. Bernhardstraat bij Bakker Heijming en aan het begin van de Lichtenbergseweg. Hier werden koeien, kalveren, paarden en ander vee verhandeld. Door concurrentie van de markt in Doetinchem kwam aan de Silvoldse markt een einde.

De botermarkt, die vanaf 1880 op de woensdagmorgen van 10.00 tot 12.00 uur op het pleintje bij de Nederlands Hervormde kerk werd gehouden, had maar weinig omzet. Door de komst

• *Huisslachting van een varken*

van de zuivelfabriek kwam aan deze markt in 1906 een einde.

Nagenoeg alle bewoners van de Kroezenhoek zorgden er voor dat er voldoende vlees en worst op tafel kwam. Daarvoor werd dan een varken geslacht. Ook werd soms een koe hiervoor gebruikt. Meestal werd een deel hiervan verkocht aan familie of kennissen. Dat slachten gebeurde aan huis door een huisslachter. Bekende huisslachters waren Heuvels, Keijser en Sticker. Op het gemeentehuis moest vooraf een slachtvergunning worden aangevraagd. Een keurmeester van vee en vlees moest twee keer komen keuren; zowel het levende als het geslachte dier. Na het slachten werden door de bewoners zelf, of wel met assistentie van de huisslachter, allerlei worstsoorten gemaakt. Zoals bloedworst, leverworst en metworst en balkenbrij. De blaas werd te drogen gehangen om daarna als bal of binnenbal te worden gebruikt.

Veeverzekering

Na de tweede wereldoorlog waren de runderen op de meeste boerenbedrijven in de Kroezenhoek een waardevol bezit en vormden zij een belangrijke bron van inkomen. Het "verlies" van een of meerdere koeien vormde een groot financieel risico en leidde vaak tot veel zorgen en slapeloze nachten voor zowel grote als kleine boeren.

In het dorp Silvolde was er reeds een Veefonds, maar blijkbaar vonden de boeren in de Kroezenhoek de premie van het Veefonds te hoog en werd besloten om een eigen verzekering op te richten met een eigen reglement.

REGLEMENT DER ONDERLINGE VEEVERZEKERING KROEZENHOEK

Art. 1 - Het Bestuur is samengesteld uit 5 leden, een voorzitter, een secretaris/penningmeester en drie schatters. Het bestuur wordt door de gehele vergadering benoemd voor den tijd van vier jaar. Volgens rooster treden elk jaar een of twee bestuursleden af, welke echter herkiesbaar zijn.
Op een buitengewone vergadering, door het bestuur te beleggen zullen alle kwesties door meerderheid van stemmen worden beslist.
Art. 2 - Op schriftelijk verzoek, door 10 leden ondertekend, is het bestuur verplicht binnen 8 dagen een vergadering te houden.
Art. 3 - Er worden geen runderen aangenomen, alvorens door minstens een der schatters te zijn goedgekeurd. Bij aangifte van een rund, wordt dit zoo spoedig mogelijk door de schatters gekeurd.
Art. 4 - Bij een verschil, genoemd in art.3, zal een deskundige of veearts beslissen. De door een zoodanig onderzoek veroorzaakte kosten, zijn voor rekening van beide partijen, aanvrager en kas.
Art. 5 - Wordt een rund aangenomen, dan treedt de verzekering in werking. De aangifte of afmelding geschiedt bij een der schatters.
Art. 6 - Het bestuur is belast met het innen der contributie en met alle uitbetalingen. Zij heeft het geldelijk beheer en is aansprakelijk voor de in kas zijnde gelden. Ieder jaar in de maand December doet het bestuur rekening en verantwoording van de inkomsten en uitgaven aan de verzekerden. Bij deze rekening en verantwoording moeten de nodige bewijsstukken worden overgelegd. Elk lid is verplicht de algemeene vergadering bij te wonen; bij verzuim wordt hiervoor een boete geheven, elk jaar door de algemeene vergadering vast te stellen. Weduwen en zij die door ziekte zijn verhinderd, zijn hiervan vrijgesteld, mits zij hiervan aan het bestuur kennis geven. Op de algemeene vergadering wordt het bedrag vastgesteld 't welk het bestuur geniet als belooning voor hare werkzaamheden.
Art. 7 - Van elk verzekerd bedrag wordt een % 's-jaars betaald. Bij een sterfgeval zal, indien de in kas zijnde gelden niet toereikend zijn om de verzekeringssom te betalen, procentsgewijze worden bijbetaald.
Art. 8 - Wanneer een rund langer dan 48 uur ziek is, moet hiervan aangifte worden gedaan aan het bestuur, hetwelk onmiddellijk een onderzoek instelt, welke maatregelen dienen genomen te worden.
Art. 9 - Wanneer een ziek rund door het bestuur wordt overgenomen, zal het bij inschrijving aan den meestbiedende worden verkocht. Van ieder overgenomen of gestorven rund zal door het bestuur binnen den tijd van veertien dagen aan den verzekerde uitbetaling geschieden. De eventuele opbrengst is voor de kas.
Art. 10 - Het fonds betaald geen vee uit: a. in geval van brand- of bliksemschade; b. wanneer een rund is afgeleverd, bestemd voor de slachtbank en ingevolge de vleeschkeuringswet voor de consumptie wordt afgekeurd.
Art. 11 - Een of tweemaal 's-jaars zullen de runderen worden gecontroleerd door de schatters.
Art. 12 - Bij geval van besmettelijke ziekten heeft het bestuur het recht de uitbetaling tijdelijk te staken en door een algemene vergadering de beslissing der leden in te roepen.
Art. 13 - De betaling der premie geschiedt halfjaarlijks en wel ? % in de maand Mei en een ? % in de maand November, op den eersten Maandag dier maanden des avonds van 6 tot 10 uur, tenzij de oproep anders vermeld. Bij gebreke van voldoening op genoemde vervaldagen zal het verschuldigde worden geïnd verhoogd met 25 cent voor ophaalloon ten bate van de kas. Bij wanbetaling wordt de verzekerde geschrapt en verliest hierdoor al zijn rechten op het fonds.
Art. 14 - Het bestuur heeft het recht te beschikken over f 25,=: het meer in kas zijnde dan f 50,= wordt belegd op de Boerenleenbank
Art. 15 - Bij voorkomende gevallen, waarin dit reglement niet voorziet, zal het bestuur de beslissing van een algemene vergadering inroepen, waarbij het grootste aantal stemmen der aanwezige leden beslist. Bij stemming over personen en zaken, het fonds aangaande, beslist het grootste aantal stemmen der aanwezige leden, voor ontbinding van het fonds wordt 2/3 van al de deelgenooten vereischt. In geval van ontbinding zal de kas procentsgewijze worden vereffend door de verzekerden.

Om het risico af te dekken werd, in navolging van andere onderlinge verzekeringsmaatschappijen, aan het einde van de dertiger jaren besloten tot het oprichten van een onderlinge veeverzekering met de naam "De Onderlinge Veeverzekering Kroezenhoek".
De oprichtingsvergadering was in Café Tangelder op de Bonte Brug. Het bestuur werd gevormd door:
• Gerrit Vriezen, timmerman, Bonte Brug;
• B. Boland, administrateur bij Becking en Bongers, Bonte Brug;
• Jan Heuvels, landbouwer Bonte Brug;
• Hendrik Colenbrander, landbouwer Nachtegaal;
• Willem Mijnen, Kroezendijk.
De leden worden geregistreerd. Bij schade kwamen G. Vriezen en T. Bosman de schade opnemen en werd het dier al dan niet vergoed conform het reglement.
De jaarvergaderingen, die meestal een feestelijk karakter hadden, werden gehouden in café Tangelder aan de Bontebrug. Door de verbetering van de financiële situatie op de meeste boerenbedrijven werd mede als gevolg van de snelle uitbreiding van de veestapel in 1968 besloten tot opheffing van deze onderlinge veeverzekering. Of er een batig saldo overgebleven is, of van de verdeling daarvan, zijn geen bijzonderheden bekend.

Kavelruil in de Kroezenhoek.

Ruilverkaveling 'De Silvoldse Slaege' (door Johan Kaemingk, destijds bedrijfsvoorlichter Consulentschap Rundveehouderij).

Het was een feestelijk dag in de gloednieuwe ligboxstal van de familie Steverink op vrijdag 22 september 1978. Voorzitter van de ruilverkavelingscommissie Thé Colenbrander kon een groot aantal belanghebbenden, afgevaardigden van medewerkende instanties en betrokken gemeentebesturen welkom heten. Marie Steverink had de nieuwe stal omgetoverd tot een gezellig ingerichte ontvangstruimte. Samen met Jan, haar man en onder het toeziend oog van hun zeven kinderen, werden de nieuwe gebouwen ingewijd. Daar was heel wat aan vooraf gegaan.

De ruilverkaveling op vrijwillige basis betrof de "Silvoldse Slaege", waar ongeveer 60 % van de grond lag voor deze ruilverkaveling. Een gebied met zeer goede landbouwgrond, maar dat nogal wat problemen had met de sterk lemige bovenlaag en de waterbeheersing. Een aantal grondgebruikers woonde op 5 tot 10 km afstand. Bovendien waren hun percelen slechts bereikbaar via gronden van 4 tot soms 8 eigenaren. Toen paard met wagen nog het voornaamste vervoermiddel was leverde dat nog weinig problemen op. Steeds nijpender werd het met de opkomst van het motorisch vervoer. Minder goede verkaveling en slechte ontsluiting maakten het probleem compleet. In 1965 werd voor het eerst een poging ondernomen om middels een vrijwillige verkaveling hierin verbetering te brengen.

Grindwinning

Het gebied heeft nog andere bijzondere eigenschappen. Op vrij geringe diepte komt een flinke grindlaag voor. Een kalkzandsteenfabrikant uit het Gooi zag wel mogelijkheden om hier grind en zand te gaan graven. Het gemeentebestuur van Wisch haakte hier op in om het hele 150 hectare grote gebied tot recreatiegebied te ontwikkelen. Daarbij zou dankbaar gebruik worden gemaakt van het circa 50 hectare grote meer, dat na de ontgraving zou ontstaan.
Een hele verandering. Er werd heel wat grond aan de landbouw onttrokken, wat in die tijd, veel meer dan nu, als ongewenst werd ervaren, maar ook de afvoermogelijkheden van het grind leverden problemen op. Er werd gedacht over aanleg van nieuwe wegen, zelfs een spoorbaan of het graven van een kanaal naar de Oude IJssel werd overwogen.
Er werden hoge grondprijzen genoemd en dat maakte het vooral voor de elders wonende eigenaren ook aantrekkelijk. Voor die prijs zouden ze wellicht dichter bij huis grond weer kunnen kopen. Anderen die in "De Slaege" met hard werken een goed bedrijf hadden opgebouwd, hadden hier heel veel moeite mee. Intussen werden er verdere plannen gemaakt. Om zich te oriënteren op de mogelijkheden van een recreatiepark gingen het Gemeentebestuur van Wisch en vertegen-

woordigers van landbouworganisaties op excursie naar een object in Brabant, waaruit later De Efteling is ontstaan.
Er werd een Commissie voor nader overleg inzake bestemmingsverandering van de Silvoldse Slaege benoemd. Omdat de gronden ook deels in Dinxperlo en Gendringen liggen werden die gemeenten er in betrokken. Maar ook talrijke andere instanties werden ingeschakeld, zoals het Landbouwschap, de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst, de Provincie, de Provinciale Planologische Commissie. Er werd een grondtaxatiecommissie benoemd en een geo-hydrologisch onderzoek ingesteld. In een verder stadium ging het later ingestelde Recreatiegemeenschap Oostelijk Gelderland er zich intensief mee bemoeien. De plannen namen steeds vastere vormen aan. De taxatierapporten waren klaar. Er kon elders een boerderij aangekocht worden om "De Nagtegaal" te vervangen. De Gemeente Wisch publiceerde al een besluit waarin een bestemmingsplan voor de Kroezenhoek werd voorbereid. De oorspronkelijke exploitant, de Gebroeders Van Vlaanderen had afgehaakt, maar er had zich al weer een andere aangemeld. En toen raakten de plannen in de versukkeling. De oorzaak is niet duidelijk aan te geven, maar de verwerving van de gronden verliep bijzonder moeizaam. Er werden nog wel allerlei onderzoeken gedaan, vergaderingen belegd, artikelen geschreven, maar er werden nauwelijks vorderingen gemaakt.

• *Bernard Tangelder schetst een kalf*

• *Kalverhandelaar Mat Keyzer*

Kavelruil

En dan wordt er weer gedacht over een vrijwillige ruilverkaveling. Intussen was het begrip "Kavelruil" geïntroduceerd met ruimere mogelijkheden voor een Rijksbijdrage. Op 3 oktober 1972 werd in Silvolde een vergadering belegd, waar gesproken werd over de mogelijkheid om tot een betere verkaveling en ontsluiting te komen. De aanwezigen waren er allemaal voor om hiervoor plannen te maken. Voor een betere ontsluiting zou een weg aangelegd moeten worden. De belanghebbenden uit Dinxperlo en Aalten wilden hun perceel graag dichter bij huis hebben. Boerderijverplaatsing naar de Slaege behoorde misschien tot de mogelijkheden. En voor een goede toedeling zou er een soort grondbank(je) moeten komen. Dit alles was eenvoudiger gezegd dan gedaan. De plannen voor grindwinning bleken nog niet van de baan. Gedeputeerde Staten van Gelderland hadden in beginsel al toestemming gegeven. Recreatiegemeenschap Oostelijk Gelderland was nog steeds bezig met het ontwikkelen van een plan voor een grootscheeps recreatiegebied.
Intussen namen de kavelruilplannen toch vastere vormen aan. De familie Steverink voelde wel voor bedrijfsverplaatsing. Er werd bij de Gemeente Wisch een verzoek ingediend om een

• *Nelles Willem, Beernd Ernst, Mies Steentjes en Jan van Nelles bij het maaien en afleggen van de 'garven' haver.*

nieuw aan te leggen weg in eigendom over te nemen. Dat ging echter zomaar niet. De Gemeente Gendringen en het 'Interkommunaal Lichaam' voor de weg Dinxperlo-Bontebrug spraken hier ook een woordje in mee. Beslissingen werden regelmatig uitgesteld omdat de andere plannen er nog steeds waren. Er werden brieven geschreven, heel wat besprekingen gevoerd en steeds weer gewacht op rapporten en nadere besluiten. Begin 1976 volgde er een afrondend gesprek met de Recreatiegemeenschap. De recreatieplannen waren nog niet helemaal van de baan, maar er werden nu serieus pogingen gedaan om tot kavelruil te komen.

Er waren al wat voorbereidingen getroffen. Om extra grond in te kunnen brengen had de familie Steverink de boerderij "Bergerslag" aangekocht. Theo Willemsen uit Terborg kreeg een optie op een perceel grond, ruim 6 hectare in Dinxperlo. Dat gaf mogelijkheden voor de eigenaren uit Aalten en Dinxperlo om hun grond binnen de ruilverkaveling Dinxperlo te krijgen. Door al die transacties was het gebied uitgebreid tot + 100 hectare. Maar met die mogelijkheden groeiden ook de wensen. Iedereen wilde wel zijn voordeel halen. De boerderijverplaatsing nam steeds vastere vormen aan, toen bekend werd dat dit evenals in de wettelijke ruilverkaveling onder de subsidieregeling valt. Het cultuurtechnisch werk en de beplanting werd gesubsidieerd. Alle overdrachtskosten werden voor 100% door de Cultuurtechnische Dienst betaald.

De toedeling

Afstandsverkorting, samenvoeging percelen, ontsluiting, vormverbetering, ontwatering: het zijn standaardbegrippen bij ruilverkaveling. Ze kwamen hier ook allemaal aan de orde. Vooral ontsluiting speelde een belangrijke rol. Daar moest o.a. de nieuwe weg voor zorgen. De Gemeente Wisch was bereid deze na aanleg in eigendom en onderhoud over te nemen. Dat betekende wel dat hiervoor ongeveer 1,3 hectare ingeleverd moest worden. Een aantal grondeigenaren moest hiervoor zonder vergoeding 2,5 % van hun grond inbrengen. Omdat de rechten van overweg daardoor kwamen te vervallen waren de grondgebruikers in de Slaege hiertoe bereid.
De te verplaatsen boerderij aan de Oude Dinxperloseweg had een huisperceel van ± 5 hectare en ± 20 hectare verspreid liggen over vijf kavels. De eigenaren uit Aalten en Dinxperlo kregen veel dichter bij huis een perceel toebedeeld. Deze gronden konden daardoor geheel ten goede komen aan de daar in

• *Eerste steen legging bij de nieuwe boerderij van de familie Steverink in de Slaege*

uitvoering zijnde wettelijke ruilverkaveling. Anderen kregen elders in Wisch of Gendringen grond toebedeeld. Het resultaat was dat er in "De Slaege" een perceel van ± 25 hectare gevormd kon worden waarop de nieuwe boerderij werd gebouwd. Een vijftal bedrijven kreeg belangrijke vergroting van de huiskavel. Twaalf bedrijven kregen verbetering door samenvoeging en/of afstandsverkorting. Behalve de 1.2 km lange weg, zijn ook ± 1.5 km waterschapssloten sterk verbeterd. Daarnaast werd nog ± 800 m bermsloot gegraven. In totaal kregen een 30-tal bedrijven een betere ontsluiting en/of ontwatering. Door een flinke rijksbijdrage konden de bijdragen voor de deelnemers vrij beperkt blijven. Toch moesten deze belanghebbenden nog ± fl 50.000,- (€ 22.689,00) opbrengen. Bij een wettelijke ruilverkaveling gaat het plan door, als een meerderheid vóór is. Kavelruil op vrijwillige basis betekent dat iedere belanghebbende in moet stemmen met inbreng en toedeling. Dat betekent dat één van de, in dit geval 41, belanghebbenden alles kan tegenhouden. Juist daarom is het zo bijzonder dat al deze mensen hier mee hebben ingestemd. Natuurlijk ging dat niet vanzelf. Praktisch iedere boer heeft een bepaalde binding met zijn/haar grond. Wie goed luisterde kon heel wat horen over onaangename ervaringen met het recht van overweg, hekken die altijd open stonden, pinken die overal maar rondliepen en natuurlijk de kwaliteit van de grond. Eigen grond is toch altijd een beetje beter dan die van de buurman. Er was heel veel medewerking bij de toedeling en ingebruikname van de nieuwe percelen. Toch waren er ook wat strubbelingen. Over een hoekpaal die verplaatst moest worden of over een perceelsgrens van de buurman die te dichtbij kwam.

De afsluiting

Het geeft een bijzondere voldoening als, na alle problemen, er een resultaat komt waar iedereen blij mee is. Juist daarom kon er een feestje gevierd worden op die vrijdag 22 september 1978. De bestaande en de nieuwe situatie kon op een kaart bekeken worden. Er waren dia's over vroeger en nu. Archivarissen kwamen met een stukje geschiedenis over dit gebied uit 1650. Men kon een wandeling maken door het gebied en er waren toespraken van diverse instanties. Felicitaties voor iedereen, in het bijzonder voor de familie Steverink, die er na veel ups en downs toch in was geslaagd een geheel nieuw gebouwde boerderij met een prima verkaveling te gaan bewonen. Op vrijdag 6 oktober 1978 werd bij notaris Vruggink in Dinxperlo de akte getekend.

Een kwart eeuw later

Er is sinds die tijd, nu ruim 25 jaar later, heel veel veranderd. Boeren die toen actief meededen hebben intussen hun bedrijf beëindigd. Anderen, zoals het verplaatste bedrijf, hebben hun oppervlakte vergroot en of het bedrijf gesplitst. Toch heeft de kavelruil een heel gunstige invloed gehad op de verdere ontwikkeling van de landbouw in dit gebied. Het heeft ook andere gebieden geïnspireerd om hieraan te beginnen. Enige jaren na de totstandkoming van "Kroezenhoek" werd kavelruil "Silvoldse buurt", ook met boerderijverplaatsing van de familie Bongers (Nieuwe Belterman), afgesloten. Juist door verande-

• *Bemesting van het land*

• *Eerste steen legging bij de nieuwe boerderij van de familie Bongers*

ringen die er in de landbouw plaatsvinden, is kavelruil ook nu nog actueel.
Het is een waardevol instrument voor verbetering van landbouwbedrijven, maar ook voor aanleg van natuurgebieden.

Kavelruil "De Silvoldse buurt"

Tegen het einde van de kavelruil "Silvoldse Slaege" in 1978 ontstond ook in de Silvoldse buurt de behoefte om op een dergelijke manier grond te ruilen. Enkele voorgesprekken waren gevoerd sinds de zomer van 1977.
Ook in de Silvoldse buurt was het de bedoeling om een boerderij te verplaatsen en wel de boerderij Belterman van de familie Bongers. De voorbereidingen voor de aanleg van een fietspad langs de Oude Dinxperloseweg maakten de kavelruilplannen nog actueler. Naast het aanleggen van het fietspad werd ook een bocht uit de Oude Dinxperloseweg gehaald. De Oude Dinxperloseweg liep hiervoor vlak langs de tuinen van de huizen Willeke en de Vliege op.
Uiteindelijk ging de kavelruil van start met 21 deelnemers en 48,8 ha. Op 9 maart 1983 was er volledige overeenstemming tussen alle partijen. Dit laatste is van belang omdat het hier een vrijwillige kavelruil betrof. Het bedrijf van de familie Bongers werd in eerste instantie niet verplaatst en er werd in de wei 'de Smalhorst' een nieuwe ligboxenstal gebouwd voor 75 koeien. Met de mogelijkheid van het bijbouwen van een woning en overige bedrijfsgebouwen werd rekening gehouden.
Op 2 december 1983 metselden Bernard en Corrie Bongers een gedenksteen in een muur van de nieuwe ligboxenstal. Later vertelden Bernard en Corrie: "het besluit om deel te nemen aan de kavelruil is één van die cruciale momenten geweest, die ervoor gezorgd hebben dat het boerenbedrijf voortgezet kan worden".
Bij de ondertekening van de akte van de kavelruil Silvoldse Buurt op 2 december 1983 bleek dat hiermee in totaal 5000 ha kavelruil was voltooid in de provincie Gelderland. De kavelruil was de 24e in Gemeente Wisch waarbij 500 ha betrokken was.

Geboorte

De geboorte van nieuw leven, het kind, is al eeuwen oud, maar iedere keer is het uniek en bijzonder dat de bevalling goed verloopt en er een gezond kind wordt geboren. Voor de oorlog gebeurde het dikwijls dat er iets mis ging met de moeder en/of het kind. Bijna iedere familie kent in haar voorgeschiedenis wel vrouwen die zijn gestorven bij de geboorte van een kind door infectie, kraamvrouwenkoorts, bloedverlies of trombose. Algemeen was bekend dat "als je in verwachting bent, sta je met een been in het graf". Regelmatig kwam het voor dat de moeder tijdens de bevalling stierf.
Ook hadden de kersverse ouders daarnaast de zorg voor een plek in de familie, de woonruimte, extra werk en de financiële zorg. Als je ging trouwen woonde je gewoon in het gezin, samen met schoonouders en eventueel broers en zusters, oom of tante of soms ook een gehandicapt gezinslid. Er was dikwijls geen eigen plek om alleen te zijn met je eigen gezin.
Voor de oorlog was er geen prenatale zorg, vaak ontbrak zelfs voorlichting over zwangerschap en geboorte. Als je in verwachting was moest je je huisarts of de vroedvrouw informeren. De aanstaande moeder werkte gewoon door tot de bevalling zich aandiende. In het buitengebied werd de hulp bij de bevalling uitgevoerd door de huisarts. In het dorp was dikwijls de vroedvrouw degene die de bevalling deed. Dat had een financieel voordeel. De vroedvrouw werd dikwijls via een financiële bijdrage van de gemeente of de kerk betaald. In het buitengebied werd hulp geboden door de zogenaamde "baakster". Waarschijnlijk waren baaksters vrouwen met veel toewijding en verantwoordelijkheid. Zo was in de Kroezenhoek onder andere "Da van de Vliege" baakster (Grada Konnink, moeder van Willemien van de Vliege) en zelf moeder van 7 dochters. De ene keer werd Da moeder, de andere keer was ze baakster.
Was er geen baakster, dan hielp een buurvrouw bij de bevalling. Als de bevalling zich aandiende ging de aanstaande vader naar de baakster "gewag maken" en vragen of zij kon komen. Er werd een schone schort voor gedaan en een reserve schort ging mee in de tas, tezamen met een fles Eau de Cologne. Het fornuis werd opgestookt voor warm water om daarmee twee kruiken te vullen voor de wieg en water voor de was. In de winter werd dikwijls het bed van de kraamvrouw verhuisd naar een kamer waar een kachel kon worden gestookt.

Vroegtijdig werd met de buurman contact opgenomen want die moest "met de rappe klomp" op pad om de dokter of vroedvrouw te waarschuwen. De dokter moest worden opgehaald met paard en koets of hij kwam zelf met auto of motorfiets. Als de dokter gearriveerd was nam hij de leiding over van de baakster. Als het kind eenmaal geboren was, werd het gewikkeld in een flanellen luier. Moeder moest 8 dagen na de bevalling op bed blijven liggen. Dan mocht ze weer opstaan, gaan zitten en proberen weer te lopen. De baakster bleef bij de kraamvrouw achter als de dokter vertrok om nazorg te geven. Ook hielp de baakster in het gezin. De was moest gedaan worden met de hand, er was nog geen wasmachine maar in plaats daarvan werd een wasbord of plank met een boender (borstel) gebruikt.
Tijdens het kraambed kwam het dikwijls voor dat de buurvrouw een lekker puddinkje kwam brengen of een kopje soep. Het leven was heel sober, zo'n traktatie was een extraatje.

• *Kraamverzorgster Ger Tuenter*

Soms kreeg men van de melkboer, die aan huis bezorgde, een pakje roomboter ter ere van het nieuwe kind, speciaal voor de kraamvrouw om aan te sterken.

Dopen

Als de naaste buurman een paard en een koets bezat, kwam deze voorrijden en mocht je instappen om te gaan dopen in de kerk. De baby kreeg een doopjurk aan en werd in een dekentje gewikkeld en daaroverheen de doopsprei.

In de meeste gevallen ging men te voet naar de kerk voor de doop. Na de oorlog had Henny ten Have, ook wel "fiets Ten Have" genoemd een auto en hier werd ook gebruik van gemaakt voor het vervoer naar de kerk. Na de doop ging men naar het café om een hartversterking te nuttigen, geen koffie. Het paard werd geplaatst op de rustplaats voor paarden voor café Meijer
(nu café 't Centrum'). Het kind werd even op het biljart gelegd, daar kon het niet vanaf rollen. Het is gebeurd dat men thuis kwam zonder kind.

• *Herman Bongers, Willem Steentjes (peetoom en fotograaf), Riek van de Spork, Da Konink en Wilhelmien Ernst, zus van de pasgeboren tweeling Jan en Thea Ernst*

In 1928 werd het "Wit Gele Kruis" vereniging opgericht. De aanzet hiertoe kwam van de Franciscanessen uit het klooster St. Clara in Silvolde. Zij bezochten de zieke en arme mensen in het dorp. De protestanten hadden de Groene Kruis Vereniging in Terborg. Bij elke vereniging werkte een wijkzuster. Zuster Assumptia was heel bekend. Ze bezocht in de oorlog de gewonden en hulpbehoevende mensen.
Na de oorlog boden de kruisverenigingen voor jonge meisjes de mogelijkheid om een opleiding te volgen voor kraamverzorgster, gezinsverzorgster of verpleegster. Zo ook Dine Berendsen. Zij koos voor de kraamzorg. Zij droeg een bruin uniform met een sluier en een witte schort. Dine Berendsen kon je op alle mogelijke momenten, dag en nacht tegenkomen in de Kroezenhoek. Er zijn veel Kroezenhoekertjes geboren met de hulp van Dine Berendsen.
Later heeft ook Gerda Tuenter als kraamverzorgster gewerkt voor de Groene Kruis Vereniging en ook in de Kroezenhoek.

Ongeschreven gewoontes in de buurt en de "burenplicht"

Binnen het buurtschap de Kroezenhoek is praktisch iedereen onderdeel van een eigen buurt en heeft vaak ook een "naoste buur". Voor de buurt en "naoste buur" gelden ongeschreven regels. Deze regels veranderen en worden verschillend gehanteerd. Het is een eeuwenoude traditie van generatie op generatie, die wel flexibel is en aan de tijd aangepast.
Vroeger zal het vormen van deze sociale band vooral voort gekomen zijn uit noodzaak om elkaar te helpen. De laatste jaren gaat het om tonen van belangstelling voor elkaar, zowel bedrijfsmatig als voor het wel en wee in het gezinsleven. Je helpt elkaar waar nodig. Samen de tradities in ere houden zoals "mooi maken voor bruiloften", meibomen zetten bij nieuwbouw en verbouw, Abraham of Sara zetten, en vroeger buurtvisites in de winter en ook samen "dorsen". De "naoste" buur is het eerste aanspreekpunt bij feestelijke en treurige aangelegenheden. De overige buren worden door de "naoste" buur geïnformeerd en deze neemt ook het initiatief bij eventuele voorbereidingen.

Sterfgeval

Bij een sterfgeval wordt eerst de "naoste" buur gewaarschuwd. Hij licht vervolgens alle andere buren in en hij is ook op de hoogte van de wensen van de familie van de overledene en zorgt dat deze uitgevoerd worden. In het verleden hielp de "naoste" buur ook bij het afleggen en het kisten van de overledene en de wijkzuster en timmerman Suselbeek indien nodig. De vensters van het huis van de overledene werden op een kier gezet als teken van rouw, maar ook voor de koelte in huis. Alle buren werden uitgenodigd en de wensen van de familie van de overledene werden besproken, zoals bijvoorbeeld hulp bieden bij de koffietafel aan huis, het dragen van de kist en de kleding. Wat betreft de kleding droegen de mannen vaak een zwarte pandjas, wit overhemd, gestreepte broek en hoge hoed. Soms werd er speciaal een zwarte cape gehuurd. Paard en lijkwagen werden ingeschakeld om de kist te vervoeren vanuit het buitengebied naar de kerk. Beernd Jansen (van de Ei) had een lijkwagen. Zowel de paarden alsook de koets waren geheel in het zwart gekleed. Tegenwoordig zijn de wensen rond het overlijden meer divers, maar nog steeds wordt de "naoste" buur ingeschakeld als men dit wil.

Bruiloften

Bij bruiloften wordt ook de "naoste" buur ingelicht over de wensen van het bruidspaar. De "naoste" buur zorgt ervoor dat er "mooi gemaakt" wordt en nodigt alle buren uit bij hem thuis. De dames maken roosjes van crêpepapier en de heren plaatsen de dennenboompjes en maken een boog van dennengroen. De "naoste" buur heeft de kleur van de versierselen nadrukkelijk besproken met het bruidspaar, om te voldoen aan hun wensen. De dames en de heren versieren samen de boompjes en boog met roosjes en slingers. Dat gebeurt ook bij de zaal waar de bruiloft gevierd zal worden.

Geboorte

De "naoste" buur wordt als eerste op de hoogte gebracht van de geboorte van een kind. Deze buurman plaatst samen met de overige buren een "ooievaar" met enkele "versierselen" in de tuin met daarbij een welkomspreuk voor de nieuwe bewoner van de Kroezenhoek. Als dank voor deze verwelkoming nodigen de nieuwe ouders de buren een keer uit "om de kleine te laoten pissen". Dit gebeurt niet overal in de Kroezenhoek. De gebruiken verschillen nog wel eens.

• *Kraamverzorgster Ger Tuenter in de krant na de zeshonderste bevalling*

Buurtmaken

Bij opvolging op de boerderij kiest het jonge bruidspaar opnieuw hun buren en "naoste" buurman. Vaak zijn het dezelfde buren als die van de ouders. Voor nieuwkomers ligt het anders. De "oude" "naoste" buur van het huis van de nieuwkomers, vraagt of de nieuwe buren gesteld zijn op het "buurtmaken". Vervolgens informeert hij de buurt dat de nieuwelingen daarvan gebruik willen maken. Ze worden verwelkomd door "mooi te maken". Dit houdt in dat de buren bijeenkomen bij de "naoste" buurman om dennenboompjes te plaatsen bij de voordeur van de nieuwe buren. Op deze avond maken de dames de roosjes en slingers en de heren plaatsen de dennenboompjes en eventueel wordt er een welkomsgedicht gemaakt. Buren die verhuizen zeggen van oudsher ook "officieel" de buurt op.

Nieuw- en verbouw

Wanneer er nieuw- en/of verbouw plaatsvindt is het de ge-